АНТИГРЪЦКОТО ДВИЖЕНИЕ ВЪВ ВАРНА

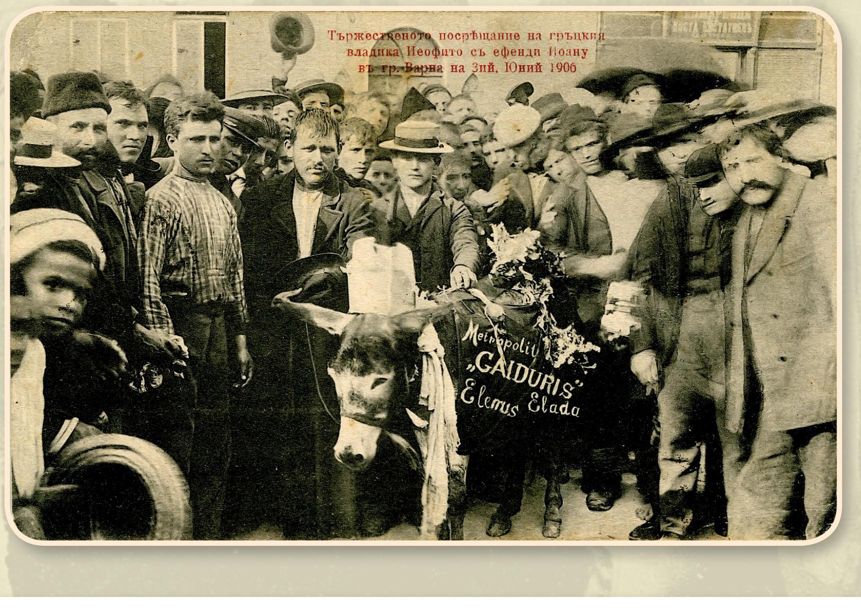
Тържественото посрѣщание на гръцкия
владика Неофито съ ефенди Йоану
въ гр. Варна на 3ий. Юний 1906
Metropoliti
„GAIDURIS"
Elenus Elada

КОСТАДИН КОСТАДИНОВ

Костадин Костадинов

Антигръцкото движение във Варна

Варна
2009 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор 5

Увод 9

I. Гърците във Варна и Варненско. Зараждане и развитие на антагонизма между българи и гърци 11

Бележки 26

II. Антигръцкото движение във Варна през 1906 г. Причини, ход и завършек на движението 29

Бележки 44

III. Отзвук, реакции и последици от антигръцкото движение 46

Бележки 53

Заключение 55

Библиография 57

Резюме на български 59

Резюме на английски 60

ЗА БЪЛГАРО-ГРЪЦКИЯ АНТАГОНИЗЪМ ПРЕЗ 1906 ГОДИНА И ЗА НЕПРОЧЕТЕНИТЕ СТРАНИЦИ ОТ ИСТОРИЯТА

Българо-гръцката вражда във Варна в края на XIX и началото на XX в. е явление, малко или напълно непознато на широката публика. Не се знае за същността му особено много и в самия град. Нека отбележим, че става дума за българската "морска столица" – град, който век след събитията е не просто "вторият по големина в страната" (тук надпреварата с Пловдив поне в обозрима перспектива ще дава поводи за "състезание"...), а фактически е другият стопански, политически и културен "полюс" спрямо столицата София. В тон с това си положение Варна постепенно се превръща в толкова необходимия контрапункт на обичайния за съвременна България "софиоцентризъм". В крайна сметка, Варна днес е едно от емблематичните имена за България и българското в очите на милиони хора от целия свят.

И все пак, в нашата южна съседка Гърция могат да се чуят и прочетат мнения, че Варна е "изконно" гръцки град - гръцки още от дълбока древност, останал такъв почти до нашето съвремие... Същото, разбира се, се твърди и за други градове в България, най-вече по черноморското крайбрежие (Анхиало-Поморие, Несебър, Созопол, Ахтопол и др.), като, от друга страна не може да бъде открит и ред за аналогичното присъствие на българи в редица съвременни гръцки градове и области, вкл. в "състолицата" Тесалоники-Солун. Но нека се върнем на случая с Варна. В енциклопедични издания, вкл. в интернет – пространството, наследницата на античния Одесос, е "византийски град" до падането под османска власт в края на XIV в. Несъстоятелността на подобни твърдения се опровергава от пръв поглед – дори от името на града, което от VII в. до днес е българско. Нещо повече, самото раждане на Дунавска България е свързано с идването на Аспаруховите българи до "... така наречената Варна близо до Одесос" и Стара планина след победата им над византийската армия през лятото на 680 г. Този израз на византийския хронист Теофан Изповедник (писал в началото на IX в.) според археолога Павел Георгиев означава, че именно "така наречената Варна", съществувала в близост до развалините на античния Одесос, е столицата на България преди изграждането на Плиска. Археологията показва категорично, че през VII-X в. на територията на днешния град съществуват няколко български селища, че тук е един от големите манастири на Първото българско царство. Той е изграден от княза-светец и покръстител на българския народ Борис-Михаил (852-893) при т.нар. Караач теке, където от години се провеждат археологически проучвания.

След византийското владичество в България (XI-XII в.) градът е отвоюван от братята Петър и Асен (1191 г.). Влизал е пределите на управляваната от Петър територия – т.нар. "Петрова земя", чийто е център е старата столица Велики Преслав. Предвид стратегическото ѝ положение, няколко години по-късно Варна е атакувана и превзета от византийския флот. В крепостта ѝ е базиран силен гарнизон, включващ и западни наемници. През

1201 г. цар Калоян окончателно присъединява града, който се превръща в най-важното пристанище на Второто българско царство. В района на Варна избухва най-голямото българско въстание през Средновековието – онова на “селския цар” Ивайло (1277 – 1280 г.). Византийското вмешателство за неговото потушаване среща ожесточена съпротива от страна на тукашните българи. Достатъчно е да хвърлим един поглед към поемата на Мануил Фил, за да разберем, че в района на Варна са най-кръвопролитните битки на византийската армия с Ивайловите военачалници – Куман, Кънчо, Стан, Дамян, Хранислав... През XIV в. в качеството си на първостепенно пристанище, търговски и политически център Варна присъства в тогавашните средновековни карти, изработвани в Италия, Испания и други западноевропейски страни. Както допуска археологът Г. Атанасов, през двадесетте години на XIV в. градът е управляван от деспот Иван Срацимир, бащата на бъдещия български цар Иван Александър – в една от картите на италианеца Висконти над града, показан като българско владение, се развява знаме с монограма на този български благородник. Това положение се потвърждава от папско писмо, според което деспина Кераца-Петрица, майката на Иван Александър, е владетелка на Карвунската област (1337 г.). В края на столетието Варна е столица на Иванко Тертер, син на Добротица, последен владетел на българското Добруджанско деспотство.

Във вековете на турското робство Варна споделя съдбата на повечето български градове – засилване на мюсюлманския елемент, присъствие на гръцки и други търговци, господство на Цариградската патриаршия. Така или иначе, градът остава българската Варна, а не гръцкият Одесос! Нещо повече, в онази епоха вече никой не помни къде се е намирал някогашният елински полис. И се стига до един показателен куриоз - ерудираните съветници на руската императрица Екатерина Велика я убеждават, че основаният по нейна воля през 1794 г. пристанищен град, смятан за своего рода “южен Петербург”, наследява именно Одесос. По силата на това недоразумение днешният украински град Одеса, побратимен с българската Варна, е “узурпирал” нейното собствено име от античността...

Надали днес има здравомислещ човек, който да се съмнява в българската същност на Варна. Преди век обаче нещата са били по-сложни, белязани от спецификата на стопанските и обществените процеси по бреговете на Черно море от средата на XIX в. до Освобождението. Макар и в малцинство спрямо околното българско население, т.нар. гръцка общност (етнически гърци и гърчеещи се българи, вкл. гагаузи), разполага със силни стопански позиции и съответното, непропорционално на реалната ѝ големина, обществено влияние. То е подплатено и от влиянието на църковната власт, останала в ръцете на Цариградската патриаршия – един от немалкото “подводни камъни”, поставени от Високата Порта във фермана за учредяване на Българската Екзархия. На пръв поглед е парадоксално, че във времето, когато Варна влиза в пределите на Княжество България (27 юли 1878 г.), в града се чуват вопли за попадането на града под ... “българско робство”. Оказва се, че има православни християни, които предпочитат турското робство пред новата конституционно регламентирана власт! При това значителна част от тези хора са с българска кръв, но със замъглено от фанариотската пропаганда национално съзнание. Тези преднамерени, откровено антибългарски гласове са още по-абсурдни предвид фактическото положение - по силата на Берлинския договор гръцката общност не само запазва своите права (следствие на фаворизирането ѝ преди 1878 г.), но дори получава привилегии спрямо българското мнозинство. Гръцкото "общество" във Варна трудно се примирява с българската власт, продължава да гради химери за създаването едва ли не на "гръцко княжество" по черноморското крайбрежие, нещо повече – да излъчва екстремен антибългаризъм, чиито следи понякога ни отвеждат твърде далече от Варна и Черно море... Защото се стига дотам български поданици, най-малкото жители на държавата България, но гърци или смятащи се за такива, да подпомагат пресловутите "андарти" – мародерите, надминали при своите зверства в поробената българска земя Македония и османските поробители...

Книгата на Костадин Костадинов ни въвежда в драматичните времена на българо-гръцките противоречия, които днес остават слабо познати и, както стана дума, продължават да са терен за превратни и тенденциозни интерпретации. Тази книга, написана на базата на богат документален материал, запълва сериозна празнота в знанията ни за Варна и модерната ни история. Авторът синтезирано и обективно показва както корените на събитията от 1906 г., така и конкретните им прояви и съдържание. Не можем да не съгласим с оценката на Костадин Костадинов, че "...гръцкото малцинство, особено по-състоятелните и издигнатите слоеве, не цени достатъчно извънредно благоприятните за материален и духовен напредък условия...", създадени в българската държава. Подстрекавани и от великогръцките кръгове в Цариград и Атина, "...хиляди гърци заменят българското си поданство с гръцко, подкрепят с пари андартските банди, даже се включват в тях и се поддават на нелоялните противобългарски подстрекателства на гръцките консули и фенерските владици..." Именно това е основната причина те да се превърнат в "...мишена на антигръцкото движение в България." Всичко това, което днес ни изглежда изненадващо, в началото на XX в. е било известно в страната и в чужбина. Надали е случайно, че западните вестници (независимо от традиционно силното гръцко лоби в съответните страни и прокарваната по различни канали дезинформация от "потърпевшата" страна) дават относително обективна оценка на варненските и другите "гръцки" събития в България.

Страниците от миналото ни срещат със забележителното патриотично и гражданско поведение на тогавашните варненци. Чуждото вмешателство получава категоричен отпор не толкова от държавната власт, колкото от младото и жизнено българско общество – истина, която трябва да се помни, за да има смисъл максимата, че историята е учителка на живота.

доц. Пламен Павлов

УВОД

Темата за българо-гръцкия антагонизъм представлява научен интерес не само и не най-вече поради трагичната актуалност на междуетническите отношения на Балканите, а преди всичко защото е една все още малко изследвана област от новата българска история. Отношенията между християнските народи през третата четвърт на XIX век и в първите години от историята на Третото българско царство са белязани с острите конфликти на прогресиращите балкански национализми. Географските особености на Варна превръщат града в черноморски полис, който е част от една особена, почти екстериториална гранична зона между гърци и българи в стремежа им към национално самоутвърждаване. В продължение на десетилетия българската черноморска столица е конфликтна зона, в която се пресичат различни проекции на българо-гръцките отношения независимо от тяхната географска определеност.

Руско-турската война от 1877 – 1878 г. води до освобождението на българския народ от турската власт и до създаването на модерната българска национална държава. Българският национален идеал обаче остава нереализиран. Новото Княжество България, както и Източна Румелия не включват всички български земи. Освен това на територията на двете български държави остават да живеят значителни групи инородно население, остатък от многонационалната и полирелигиозна Османска империя. От тях като най-многобройни се отличават турците, а като най-влиятелни и развити – гърците.

Българските гърци са концентрирани главно в три области. Най-много са те в черноморските градове – Каварна (където са смесени с гърчеещи се гагаузи), Балчик, Варна (също смесени с гърчеещи се гагаузи), Месемврия (Несебър), Анхиало (Поморие), Бургас, Созопол, както и в някои села на черноморския хинтерланд. На второ място са гърците в Пловдив, Станимака (Асеновград) и околните села, а най-малобройни са потомците на погърчените българи в Каваклийско (Тополовградско) и Казълагачко (Елховско). Всички те разполагат с висока степен на религиозно и местно самоуправление, имайки свои митрополити, подчинени на Цариградската патриаршия, както и свои общини.

Наред с това гръцката общност във Варна и Варненско успява да доразвие още повече това самоуправление, успешно възползвайки се от специфичното положение на града. Обърнат повече към морето и международната търговия, обграден от компактни маси небългарско население и късно повлиян от Българското възраждане, градът позволява създаването на господстващ гръкоезичен елит от търговци, банкери и индустриалци. Този елит задълго доминира във Варна, определяйки ритъма и начина на нейното културно, икономическо и обществено развитие. Същевременно варненските гърци често са завладявани от антибългарски чувства, подхранвани от пропагандаторите на панелинизма и усещането за всяческо превъзходство над българите. В годините след Освобождението те продължават да живеят с мечтата за "Елино-варненско княжество" и макар това да остава само един неосъществен блян, на дело гърците са почти напълно самостоятелни от българската държава.

От своя страна българските власти, макар да са наясно с влиянието на гръцкия фактор във Варна, трудно изработват мерки за неговото обезсилване. Причините за това са няколко. Гърците се ползват с редица привилегии по линия на Берлинския договор, който гарантира статута на патриаршистките митрополии в България, и дава някои капитулационни права на гръцките поданици. Втора причина е непостоянството на българските политици, които използват статуквото според интересите си, често без да се замислят за последиците от своите действия. Важен фактор е и желанието на българското правителство да не се притискат гърците, за да не се утежни международното положение на Княжеството. Въпреки това със серия от административни мерки властта успява частично да ограничи влиянието на гърцизма сред гагаузите и в селата, да разтури гръцките общини и училища. Резултатите обаче са половинчати, защото например законът, забраняващ на гърците да имат свои училища, е приет от Народното събрание, но не е приложен.

Гърцизмът във Варна е сломен по време на мощното антигръцко движение от 1906 г. То възниква спонтанно и бързо се разпространява из цялата страна, като се превръща в серия от организирани акции срещу елинизма и гъркоманията в цяла България. Тези събития изправят някои български области на ръба на гражданската война, но довеждат до качествена преоценка на влиянието на гърците в България на национално ниво. След 1906 г. елинизмът във Варна престава да бъде доминиращ фактор в живота на града.

Доколко и как взаимоотношенията между гърци и българи влияят на оформянето на националните им стереотипи при възприемането на другия, как това се отразява на етническия баланс във Варна и може ли да се говори за етническа нетърпимост между българи и гърци – това са само част от проблемите, намерили място в настоящото изследване. За да се установят възможно най-точните отговори, проучването е направено на базата на архивна документация, намираща се в Държавния архив – Варна и в архива на Музея на Възраждането – Варна. Привлечена е документация от документални корпуси, отделни публикации, биографии, мемоари, изследвания и статии от периодичния печат. Проучването не би било пълно, ако не се опираше и на резултатите от труда на редица изследователи. Макар че никой от тях не се занимава с проблема монографично, твърде ценни са публикациите за появата и развитието на елинизма във Варна, за международния отзвук от антигръцкото движение, за антагонизма между българи и гърци в България. Не се срещат обаче никакви проучвания за антигръцкото движение от 1906 г.

I

ГЪРЦИТЕ ВЪВ ВАРНА И ВАРНЕНСКО. ЗАРАЖДАНЕ НА АНТАГОНИЗМА МЕЖДУ ГЪРЦИ И БЪЛГАРИ

През 1906 г., когато започва най-мощното дотогава антигръцко движение, населението на Варна е 37 417 души[1]. От тях 19 123 души[2] (52,14 % от общия брой) са българи, а 4094 души[3] (13,10 % от общия брой) са турци. 5234 души (13,98 % от общия брой) са посочили гръцкия като свой матерен език[4]. Макар да не са мнозинство, гърците в града успешно диктуват неговото икономическо, културно и обществено развитие, налагайки на Варна облика на типичен мултиетнически град въпреки етническата доминация на българите. Тази ситуация не се променя след 1878 г. даже и в условията на свободната българска държава. Това е закономерно следствие от специфичните условия, в които варненските гърци (както гръцките общности от другите части на България) живеят и се развиват. Те притежават пълна църковна и образователна автономия, имат свои културно-просветни организации (т. нар. силогоси), собствен периодичен печат, влиятелен елит от едри търговци, банкери и фабриканти. Голяма част от гърците във Варна са гръцки поданици и се ползват с капитулационни права по отношение на васалното на Османската империя българско княжество. В много случаи местните власти дори фаворизират гръцкия елемент, който съумява да използва разумно и в свой интерес всички създадени от него или обективно съществуващи предимства. Всичко това заедно с чувството за културно и национално превъзходство над българите, грижливо култивирано години наред от Вселенската патриаршия и силогосите, създава у българските гърци особен манталитет.

Варненските гърци са със самочувствието на коренни жители, обитаващи града непрекъснато още от основаването му като колония на Милет около 570 г. пр. Хр. Всъщност произходът им води началото си от средата на XIX в., когато във Варна се заселват малко гърци от Одринско, Цариград, Йонийските о-ви, Мала Азия и Русия, които започват постепенна асимилация на заварените българи (тукани и гагаузи). Особено значение за численото нарастване и укрепване на гръцкия елемент изиграва гъркоманството, защото голямата изселническа вълна на християните от Източна България към Русия след Руско-турската война от 1828 – 1829 г. повлича със себе си и малобройното гръцко население от черноморските градове. На гърцизма във Варненско е нанесен катастрофален удар, особено като се има предвид, че и преди преселението гърците тук са малцинство, и то внушително, спрямо общия брой на населението. Според руския етнолог

Юрий Венелин, посетил Варна през 1830 г., в града има само неколкостотин жители – турци и българи[5]. Това опровергава по-късните твърдения на варненския гръцки митрополит Йоаким (1864 – 1874 г.), че до 1828 г. във Варненско живеят само гърци, като след тази година вече съжителстват и с българи – пришълци от околностите[6]. Гърци във Варна започват да се заселват едва във времето непосредствено преди Кримската война (1853 – 1856 г.), когато търговските им интереси ги карат да се установят в града, но техният брой е изключително ограничен. В дейността си те са подпомагани от местното гръцко консулство, открито през 1845 г. Още първият консул Димитриос Маврокордатос прави всичко възможно, за да улесни връщането и възхода на гърците по тези земи, което е в пълно съзвучие с утвърдената вече гръцка държавна доктрина “Мегали идея”. На Черно море и неговите брегове гръцките шовинисти гледат като на гръцка област, с население, гръцко по произход, дух и култура. Неверността и тенденциозността на тези твърдения[7] се потвърждават от сведенията, които дава вторият гръцки консул във Варна Андреас Пападопулос Вретос. През 1853 – 1854 г. той обикаля цялото българско Черноморие и излага видяното от него в книгата “La Bulgarie ancienne et moderne”, издадена в Санкт Петербург през 1856 г.[8] Фактите, които той описва, показват една изключително нерадостна картина за каузата на елинизма във Варна и Варненско. От всички селища, обиколени от него по крайбрежието и във вътрешността, само във Варна и Каварна той открива някакви по-значителни групи от гръцко население. В първия град, наречен от него “морската столица на България”, живеят 16 000 души, от които Вретос отбелязва 8000 турци, 6100 православни християни, 1000 арменци, 150 елини-йонийци и 30 евреи[9]. За Каварна е посочено, че се населява от 1500 православни, 30 елини-йонийци и неуточнен брой турци[10]. Използваният от Вретос термин “православни християни” дава възможност за спекулации с броя на гърците, които също са православни. Възможно е гръцкият консул наистина да е отделил местните гърци от преселниците йонийци, имащи британско поданство[11], но е трудно да се посочат мотиви за това. Във всички други случаи, когато числото на местните гърци е по-значително, Вретос го прибавя към броя на гърците от Йонийските о-ви (какъвто е случаят с Анхиало и Созопол). Не случайно той отбелязва, че гръцки език във Варна освен елините-йонийци знаели само неколцина местни чорбаджии[12]. Парадоксално е, но гръцкият консул дори пише, че “малкото число елини във Варна се асимилират от българите, които населяват цялата околност”[13]. Неговите сведения се припокриват с тези на Виктор Тепляков от 1833 г. (автор на “Письма из Болгарии”). Подобно, но още по-крайно сведение е дадено и за времето, в което Варненската митрополия, като подопечна на Вселенската патриаршия се управлява от българина Йосиф (1839 – 1848 г.), т. е. 10 години преди обиколката на Вретос. През тези години митрополитът можел да говори на гръцки само с неколцина служители в митрополията, изпратени от Цариград. Самият той често изнасял проповедите си в църквите на Варна на български и дори на турски (заради гагаузите)[14]. Изводът, който се налага, е, че през първата половина на XIX в. гърцизмът във Варненско има незначително присъствие в обществената и етническата структура на областта.

Въпреки гореописаните неблагоприятни за каузата на елинизма обстоятелства през третата четвърт на XIX в., в годините между Кримската война и Освобождението на България, той преживява изключителен разцвет. Най-важният фактор за възкръсването на гърцизма по днешното българско Черноморие е гъркоманството. След 1848 г. гръцкото кралство и Вселенската патриаршия поемат крайно националистически курс. За Гърция това означава прогонване на местните мюсюлмани, насилствена асимилация на албанското население в Морея (Пелопонес) и Атика и формиране на чувство за превъзходство и изключителност у гърците спрямо другите, най-вече съседни народи.

За Вселенската патриаршия целта е далеч по-мащабна. Тя се заема със задушаването на всякакви културно-просветни движения сред народите, религиозно подчинени на Фенер, и асимилацията им. В изпълнение на тази задача се създава цяла верига от гръцки културно-просветни дружества (силогоси), откриват се нови гръцки консулства (1867 г. в Балчик[15]), училища, фирми.

Провежда се кампания сред гърците от Русия, в резултат на което около 150 гърци се изселват от Таврия във Варна, а почти погърчени българи от Одринско се заселват в с. Карахюсеин (дн. Чернево)[16]. Великогръцката политика обаче не е ориентирана към "внос" на елини в подложените на гърцизация области. Тя разчита сама да ги създаде чрез погърчването на местните българи.

Гъркоманията или гърчеенето е сложно културно-историческо, социално, психологическо и битово явление, характерно за българското общество през Възраждането, макар че се среща и преди, а и след този период. То обхваща най-вече българи, незасегнати от националното просвещение, със самосъзнание, което е по-скоро регионално, отколкото национално, и стремящи се по един или друг начин към икономически и общностен просперитет. Във Варна местните български чорбаджии се гърцизират прекалено бързо, много преди началото на българското просветно движение тук. Скоро целият капиталов елит на града е гръцки, което не дава шанс на българоезичен търговец да живее или работи пълноценно сред него. Въпреки това гърцизацията е преди всичко доброволна. Гръцкият език открива път към цялата европейска цивилизация и нейните достижения, дава възможности за развитие, които българският все още не може (поне във Варна) да предложи. Овладяването на гръцкия език и пренасянето му вътре в семейната среда, превръщайки го в говорим и на битово равнище, е средство за интеграция в елита на града и включване в нова, по-привилегирована общност. Не случайно тогава името "българин" във Варна е със значение на човек от простолюдието и е предизвиквало само презрение от страна на "благородните" елини. Разрастващото се гърчеене набира сила и чрез смесените бракове. Независимо дали българин се жени за гъркиня, или обратното, децата винаги получават гръцко самосъзнание.

Гръцката политика умело форсира гърчеенето чрез създадените през 1871 г. силогоси във Варна, Балчик и Мангалия[17]. Те успешно водят борбата срещу българщината чрез публични беседи, проучвания, поддръжка на бедни училища, създаване на библиотеки, отпускане на стипендии и др. Усилията са насочени към спечелването за гръцката национална кауза на “българогласните елини” (туканите) и “туркогласните елини” (гагаузите), т. е. онази част от православното население, която според тяхната теория по произход и самосъзнание е гръцка, но говори български или турски. В чл. 1 от устава на тези дружества ясно е посочена тяхната цел – да се спечели негръцкото християнско население в полза на елинизма чрез “разпространение на гръцката просвета сред всички слоеве на народа в гр. Варна и околностите му и нейното укрепване”[18].

Уставите на силогосите са абсолютно еднотипни, различно е само името на населеното място, в което се създават. През 70-те год. на XIX в. обаче българите-тукани вече почти напълно са изгубени за каузата на гърцизма и дейността на силогосите се ориентира към гагаузите. По същия начин и със същите цели се развиват гръцките училища. Освен във Варна такива училища са открити в градовете Балчик и Каварна, както и в селата Кестрич (дн. варненски кв. “Виница”), Джаферли (Кичево), Джевизли (Орешак), Карахюсеин (Чернево), Гявур суютчук (Българево) и Ючорман (Горичане)[19].

За кратко гръцки училища се откриват и в селата Чаушкьой (Генерал Кантарджиево) и Калайджи дере (Твърдица)[20], които скоро след това са преобърнати в български. Това се случва и с училището в Джевизли (Орешак). Въобще годините между 1870 и 1877 са време на бурно противоборство между водещите културно-просветни и религиозни институции на българите (Екзархията) и гърците (Вселенската патриаршия). В тази борба българите постепенно наваксват изоставането си спрямо силите на гръцката национална пропаганда.

Всички гореспоменати села, както и отчасти градовете Каварна, Балчик и Варна са населени изключително с гагаузи. Гърчеенето сред тази малобройна, но силно сплотена общност от тюркоезични православни българи придобива заплашително големи размери след началото на целенасочената елинизация. То се улеснява от липсата на утвърдено национално самосъзнание и силната религиозност на гагаузите. Съчетанието между говорения от тях старинен тюркски диалект и изповядваното християнство поражда особена раздвоеност. “Когато бива запитан за народността си, отговаря, че е гагаузин. Запитан какво означава гагаузин, отговаря: “християнин”. Гагаузинът с религията си обозначава, както левантийците, народността си”[21]. Това е една от причините гагаузите лесно да се поддават на асимилация от единоверци, особено от гърците, благодарение на натиска на Вселенската патриаршия. Още повече че всички фактори, изброени при изясняването на гърчеенето като обществено явление, в пълна сила важат и при тях. От друга страна, съществува, поне през периода на Възраждането, и чувство за родство с турците. “Биз тюркмениз”, т. е. ние сме тюркско племе, казват гагаузите”[22]. Това чувство обаче остава само за езика, във всяко друго отношение гагаузите са подтискани от турците и са смятани за част от подвластната рая.

Въпреки някои спорни моменти в етногенезиса си, през третата четвърт на XIX в. по-голямата част от гагаузите, особено тази, населяваща вътрешността, възстановява българското си самосъзнание. Но гагаузите от крайбрежието се погърчват сериозно и заедно с погърчените тукани създават основната маса (90 % от общия брой) от гръцкото население във Варненско.

Гъркоманите се превръщат в основна пречка пред националния прогрес на българите във Варна. Именно те започват серия от провокации срещу зараждащите се български културни и религиозни институции, което довежда до сериозно напрежение в целия град. Еничарският синдром на гъркоманите изключително точно е описан от руския вицеконсул във Варна в писмо до граф Игнатиев, директор на Азиатския департамент към Министерството на външните работи на Русия.

Дипломатът пише: ”На гагаузите им се иска във Варна, град, за който претендират относно народността, както българите, така и гърците да няма училище, в което българите да се учат на родния си език. На тях им се иска да заставят българското юношество да ходи в гръцките училища и там под влиянието на учителите да го заставят да се откаже от своята славянска народност и да се присъедини към гърчеещата се партия, за което ежедневно има примери”[23]. Писмото е с дата 2.III.1864 г. Предадената с дипломатичен език ситуация в действителност е още по-напрегната. Шестдесетте години на XIX в. са апогеят на църковната борба. Българската нация започва концентрично изтласкване на гърците и елинизма от българските земи, което води до остър сблъсък с гръцките интереси.

През 1865 г., по време на страстната седмица, варненските гъркомани замислят нападение и разрушаване на българското училище (открито през 1860 г.) и параклиса към него. Гръцкият митрополит Йоаким ги възпира. Тогава те изготвят чучела на трима варненски българи, известни първенци и уважавани хора, и ги изгарят вместо чучелата на Юда, които горели дотогава. Накрая се стига и до сблъсъци, когато е нападнато българско църковно шествие и е счупен кръстът, носен от свещеника.

С помощта на Йоаким и турския управител Абдул Рахман гъркоманите са умиротворени, но напрежението си остава[24]. Двете общности прекъсват всякакви търговски, обществени и дори чисто човешки връзки. Твърде скоро българо-гръцката вражда се разраства и на битово ниво. Заради погребението на българин от Котел, починал във Варна, започнато от гръцки свещеници, продължено от българския поп и довършено пак от гръцки свещеници се стига до масови побоища, които по чудо завършват без жертви[25]. Същата ситуация едва е избегната в с. Карахюсеин (Чернево), където българин и българка са оженени от гръцки свещеник по настояване на едната половина от селото, докато другата половина настоява това да стори българският свещенослужител[26]. Вестник "Свобода" пък съобщава, че "800 елини са се заклели да се борят със сила против Екзархията"[27], и обобщава: "Въобще са мисли, че гръко-българските несъгласия в тоя град щат свършат с кръвопролитие"[28].

Навсякъде и във всички документи от тази епоха се говори за българо-гръцки конфликт. Във Варна това по-скоро е сблъсък между българи и гъркомани. Като следствие от този сблъсък по-нататъшното разширение на гърцизма във Варненско сериозно е затруднено, а част от гъркоманите се връщат към българщината. Междувременно враждата продължава. Ако до 1872 г. тя се вписва в общонационалното антигръцко движение, след тази дата и официалното влизане в длъжност на първия български екзарх Антим I тя продължава само като местно явление, макар значението и да не отслабва.

В чл. 10 от фермана за създаване на Българската екзархия от 28.II.1870 г., където са определени границите на новата църква, изрично е посочено, че в нея ще влезе и "Варненска епархия, без града Варна и без двадесетте близо села, които се намират между град Варна и Кюстенджа, на които жителите не са българи". Ферманът е посрещнат много радушно от варненските гърци, които разбират, че запазването на толкова много населени места в област, в която преди двадесет години са живели едва 180 гърци, е безспорен успех. Реакцията на българите е друга. В продължение на две години те се борят за запазването на града в рамките на единната българска църква, но без успех. Когато на 2.XII.1872 г. във Варна пристига българският митрополит Симеон, той е принуден само няколко часа след това да я напусне и да отпътува за Шумен, който става център на Варненско-Преславската митрополия[29]. Въпреки това Симеон не е допускан във Варна, не е признат от турската власт за архиерей на града и дори е принуден през 1875 г. да премахне от титулатурата си "Варненски". Варна остава извън диоцеза на екзархията.

Кои са причините за гръцкия успех? Годините след края на Кримската война са белязани от църковно-националната борба на българите за собствена църква. През този период всички православни са заставени да се самоопределят и на национална основа и общото определение християни вече не е достатъчно. Варненският край е изостанал в своето възраждане от другите части на България и това води до оставане в диоцеза на патриаршията на цели 20 села, в които почти няма гърци, но самият факт, че са подвластни на Фенер, определя жителите им като такива. Точното определение всъщност е патриаршисти или гъркомани.

Благодарение на целенасочената си политика след 1850 г. гърците отбелязват несъмнени успехи в опитите за погърчване на Варненско. Ако през 1854 г. гръцкият консул Вретос забелязва едва 180 гърци във Варна и 30 в Каварна, само двадесет години по-късно техният брой е петдесет пъти по-голям. В резултат от елинизацията на местни българи през 1872 г. броят на гърците във Варна, както посочва Феликс Каниц, е 5500 души[30]. В описанието си на града той отбелязва, че "раздразнението между варненските гърци и българи се възкачва до омраза"[31].

В Балчик посочените от него цифри са 850 турски, 400 татарски, 150 български и 50 гръцки къщи[32]. В Каварна според него доминират гърците със 150 къщи, следвани от турците със 125, 60 татарски и едва 25 български къщи[33]. Най-точната статистика за броя на гърците през периода непосредствено преди 1878 г. е на гръцката митрополия във Варна. През 1875 г. под нейна юрисдикция се намират[34]:

гр. Варна – 920 фамилии
с. Гявур суютчук (Българево) – 90 фамилии
гр. Каварна – 80 фамилии
с. Карахюсеин (Чернево) – 80 фамилии
с. Чаушкьой (Генерал Кантарджиево) – 55 фамилии
гр. Балчик – 50 фамилии
с. Джаферли (Кичево) – 50 фамилии
с. Ючорман (Горичане) – 50 фамилии
с. Кестрич (дн. варненски кв. "Виница") – 41 фамилии
с. Дерекьой (Константиново) – 40 фамилии
с. Джевизли (Орешак) – 39 фамилии
с. Йеникьой (Куманово) – 32 фамилии
с. Шабла (дн. гр. Шабла) – 20 фамилии
с. Козлуджа (дн. гр. Суворово) – 20 фамилии
с. Таптък (Кипра) – 20 фамилии
с. Ускюбенлик (Могилище) – 15 фамилии
с. Караахмед (Божаново) – 12 фамилии
с. Каракурт (Приморци) – 12 фамилии
с. Караелес (Царевец) – 11 фамилии
гр. Мангалия – 10 фамилии
с. Калайджидере (Твърдица) – 9 фамилии
с. Йени махле (Одринци) – 5 фамилии
гр. Хаджиоглу Базарджик (дн. гр. Добрич) – 2 фамилии

Общият брой на населените с патриаршисти места е 23 – 5 града и 18 села. Патриаршистите са мнозинство от населението само в 10 от тях: Гявур суютчук (Българево), Карахюсеин (Чернево), Чаушкьой (Генерал Кантарджиево), Джаферли (Кичево), Ючорман (Горичане), Кестрич (кв. "Виница"), Дерекьой (Константиново), Джевизли (Орешак), Йеникьой (Куманово) и Таптък (Кипра). От десетте селища в две живеят потомци на български изселници от Одринско, погърчени още там – Карахюсеин (Чернево) и Таптък (Кипра), едно е заселено със староседелци българи-тукани – Дерекьой (Константиново), а другите седем се населяват от българи-гагаузи. В нито един от петте града гъркоманите не са мнозинство. При осреднен брой на членовете на една фамилия от този период (5 за градовете и 7 за селата) гъркоманите са приблизително 9269 души. Общо броят на патриаршистките фамилии във Варненско през 1875 г. е 1673, като 55 % от тях живеят във Варна, 8,5 % в другите 4 града, а 36,5 % обитават селата. Същата година под юрисдикцията на българския варненско-преславски митрополит в са 5492 фамилии.

Успехът на елинизма във Варна и Варненско е огромен – от 180 души през 1853 г. гърците през 1875 г. са вече 9269. Но той трябва да бъде затвърден и дори разширен – гръцките амбиции са огромни. Прави се всичко необходимо в цитаделата на гърцизма – Варна, гърците да доминират тотално икономически и културно. За няколко години те построяват в града светски училища, създават библиотека към митрополията, театрален салон, учредяват гръцка община и силогос, както и печатница към гръцката община. В консулството функционира гръцки съд, чиито решения се признават от османската власт. Гърците устройват добре уредена държава в държавата с всички необходими институции. Поддържат се стабилни връзки с културните и политическите институции на Кралство Гърция, изпращат се стипендианти в Атина, Цариград и църковната академия на о. Халки.

Към всичко това трябва да се добави, че най-богатата и красива част от тогавашна Варна е т.нар. Гръцка махала, за да се разберат успехите на гръцкото културно влияние. В най-големия български черноморски град се създава изключително устойчива гръцка общност, настроена силно враждебно към всичко българско, от което е произлязла. “Нескончаемите проповеди в черквите и публичните сказки в училищата на тема за славата и величието на Елада, че тя е била разсадник на науките и изкуствата, както и на християнството и че в края на краищата “всеки, който не е грък, е варварин”, всичко това е било втълпено в убежденията на растящата младеж и е имало за следствие да се заварят в 1878 г. не само гърци, но и фанатизирани гръцки патриоти…”[35]. Това обяснява акциите на варненските гърци през 1876 г. и 1878 г.

На Цариградската конференция през 1876 г. те изпращат делегация, която от тяхно име се изказва против планираната автономия за България и заявява задоволството на варненци от турското управление[36]. По-късно, през май 1878 г., в. “Зорница” съобщава, че според английския в. “Лондон хералд” жителите на Варненския санджак изпратили до английското посолство в Цариград второ прошение с 15 000 подписа. В него те молят да се съдейства санджакът да не бъде присъединен към България, тъй като само една десета от населението в него били българи, а останалите са гърци и турци[37].

Всъщност подписката е организирана от гръцката община и повечето от подписите са плод на измами и шантаж над българите или са просто фалшифицирани, както по-късно се установява.

Кулминацията на гръцката активност е по време на заседанията на Берлинския конгрес, когато те изпращат заявление до представителите на конгреса, в което се иска Варна с околните двадесетина села да се обяви за автономно “елино-варненско княжество” под властта на султана[38]. Всичко това повлиява на позицията на английските представители на Берлинския конгрес, които активно работят за максимално териториално орязване на новоосвободената българска държава, разбирана от тях само и единствено като мощен клин на руското влияние на Балканите. В един момент благодарение на тях в кулоарите на конгреса се обсъжда идеята Османската империя да запази цялото черноморско крайбрежие до Балчик включително, като на България се остави само едно пристанище – Каварна.

В крайна сметка неоспоримият факт за българската етническа доминация води до логичното решение Варна да влезе в границите на България, макар че Високата порта до последно се надява да задържи града, който турските военни и граждански власти започват да напускат едва на 27.VII.1878 г. Враждата между българи и гърци остава, но придобива нови измерения след включването на Варна в Княжество България през 1878 г.

Въпреки новото си положение на поданици на възстановената българска държава, варненските гърци не смятат да се отказват от доминиращото си положение в града. На първо време всички техни привилегии от османския период са запазени и структурата на гръцката общност във Варна остава непокътната. Въпреки че гръцките имена, които елинизираните българи, носят са присадени, не са редки случаите, когато гъркомани вземат гръцко, турско или дори персийско поданство само за да не станат български граждани. Стефан Кабакчиев пише: “Мистакидиевци не могат да отрекат, че са внуци на котленеца Стоян Буюклията; Параскевидевци не могат да откажат, че са синове на Пилич Парашкев от с. Добрина, Провадийско; Мисиядис, че е Мандежи Митишев син, Астенидис, че е Хаста Михалев син, и много други “адевци” и “идевци”[39]. Точно тези личности и фамилии обаче са в основата на множеството гръцки провокации през 1878 – 1881 г., когато улиците на Варна осъмват с гръцки знамена и митинги. Толерантната българска власт не обръща внимание на тези акции и те затихват.

Но гърцизмът продължава да поощрява нелоялност към българската държава. Внушава се, че патриаршистите във Варна са гръцки поданици “по рождение”[40], синовете на гърчеещите се получават гръцки паспорти и бягат да служат в гръцката армия и т. н. За това разказва в детските си спомени Антон Страшимиров: “У дома, както и при лелите и вуйковците ми рядко се говореше български, макар двете ми лели, а също и техните дъщери да бяха задомени за македонски българи, които оседваха във Варна като зидари и бичкиджии. Не беше така с челядите на вуйковците ми: децата в тях бяха досущ погърчени и станаха фанатични гъркомани. Аз помня мои първи братовчеди, които и след Освобождението бягаха да служат в Гърция и се връщаха с евзонски фустанели”[41]. Гръцкият патриотизъм, с който парадират гъркоманите, поражда сериозно напрежение във Варна. Българите, които много бързо стават основен етнически елемент в града, се дразнят от доминацията на гърците в обществото. Когато Константин Иречек посещава морската столица през 1881 и 1884 г., отбелязва това в дневника си: “Многобройните народности във Варна не се погаждат помежду си”[42]. Отношенията между гърци и българи във Варна, очевидно по вина и на двете страни, са много обтегнати и се проявяват и в най-дребните неща.

През 1881 г. първото преброяване на населението в княжеството регистрира 24 555 души население на Варна[43]. От тях гърците са 5367, или 21,85 % от общия брой[44]. Освен във Варна и споменатите в описа на Варненската гръцка митрополия от 1875 г. селища (без Мангалия, отстъпена в Берлин на Румъния), патриаршисти-гъркомани живеят и в селата Бяла (дн. гр. Бяла) и Курукьой (Горица)[46]. Общо броят на гърците във Варненско едва надхвърля 10 000 души и те представляват малцинство, при това непрекъснато намаляващо спрямо българите. Намаляването им се дължи, от една страна, на по-високия прираст на българите, а от друга – на ребългаризацията на големи групи гъркомани по селата. През 1888 г. броят им в града е 5423 души, или 21,47 % от общия брой на населението (25 256 души)[47], през 1893 г. гърците са 4670 души (16,57 % от общия брой от 28 174 души)[48], а през 1901 г. те са 5602 души (16,10 % от общия брой от 34 922 души)[49]. През 1906 г. едва 13,98% от варненските жители, или 5234 души, са гърци. Въпреки това върху града дълбоко е ударен гръцки печат. Гръцкият език е доминиращ в търговията, на улицата, в отношенията между хората и дори в администрацията. В такава езикова среда българите (местни и придошли след 1878 г.) се чувстват изолирани и неравнопоставени. "Животът, който ний караме, е просто за съжаление, а още повече на тия, които не владеят гръцки или турски език. И това е малко скромно…", оплаква се на 15.XII.1886 г. приятел на д-р Стоян Данев от Варна[50]. В спомените си за 80-те години на XIX в. известният варненски общественик Александър Дякович, заселил се в града през 1888 г., също пише за широкото използване на гръцкия език: "На гръцки бях посрещнат на суша, на турски ме проводиха до хотела. И дори в митницата, гдето трябваше багажът да се провери, чиновникът ме заговори на гръцки, престорих се, че не разбирам, и попитах: "Какво желаете?". Той ме погледна: "Ах, ти българин ли си? Чудно?!?" …Навсякъде из града се чуваше само гръцка реч, в магазините, на улицата …"[51]. Много са още свидетелствата за това, че Варна дори и след Освобождението е обсебена от духа на гърцизма. През 1889 г. в известно варненско семейство се ражда момче, което е кръстено Асен. Това предизвиква истински скандал сред гърчеещите се роднини, които се възмущават от "дивото и варварско име" и задават въпроса: "Свършиха ли се хубавите гръцки християнски имена?" Жената дълго не смеела, от страх, да излезе на улицата с детето си в един град, вече 11 години в територията на възродена България[52]. Седем години по-късно, през 1896 г., един от писарите на митрополит Симеон, Диньо Божков, пише: "Българска реч рядко се чуваше. Населението се гърчееше. Българската колония беше незначителна"[53]. Въпреки че последното твърдение не отговаря на истината (все пак в края на XIX в. българите съставляват почти половината от варненското население), гръцкият език продължава да доминира, защото е езикът на висшето общество, търговията и културата. След 1878 г. българите във Варна за кратко време създават нови училища, църкви и читалища, разширяват влиянието на своя елит в града, увеличават се числено с много бързи темпове, но всичко това се оказва недостатъчно, за да се премахне или поне намали влиянието на елинизма. Ето защо централната, а и местната власт започват прилагането на серия от административни мерки, чиято цел е постепенното елиминиране на привилегиите на гърците и интегрирането им в българското общество.

Главната мишена е гръцката митрополия. Тя е абсолютно независима от екзархията и статутът ѝ е гарантиран от Берлинския договор, което превръща нейните митрополити в лидери на гръцката общност. Макар да попечителства само около 10 000 души, тя разполага с имоти и храмове, равностойни на българската Варненско-Преславска митрополия, в чиято епархия живеят над 150 000 българи. Конкретно във Варна гърците имат 5 църкви и 2 манастира, а българите само 2 църкви. Финансовата независимост на гръцката митрополия е основното ѝ предимство, затова още през септември 1879 г. руският губернатор на Варна Баумгартен и околийският началник забраняват на митрополит Кирилос (1874 – 1882 г.) да обикаля епархията си за събиране на владичина. Скандалът е туширан едва след писменото му оплакване до външния министър и във връзка с наближаващите избори. Министърът на външните работи и изповеданията Марко Балабанов се споразумява с митрополита, че ще отмени забраната, ако варненските гърци подкрепят Консервативната партия на изборите. Междувременно Балабанов, а през 1880 г. и наследникът му Драган Цанков нареждат на Кирилос да спре споменаването на гръцкия крал вместо това на княз Александър при богослужения на неговите свещеници[54]. Кирилос отстъпва, но протака две години прилагането на заповедта. Гръцкият митрополит (роден в Сливен и според Константин Иречек чист българин) се очертава като сериозен противник и фанатизиран застъпник на елинизма във Варна, нямащ намерение да прави компромиси с новата българска власт. Това обаче води само до ескалация на напрежението и изгонване на митрополита.

През 1881 г. над гръцката митрополия се упражнява нов натиск. Повод е желанието на българския княз гръцкият манастир “Св. Димитър” да му бъде отстъпен за лятна резиденция. Кирилос решава да го даде, но срещу държавни гаранции, че другите имоти на митрополията във Варна няма да бъдат завзети от българите. А те никак не са малко – 2 манастира, лозя, ниви, 2 воденици, 1 баня, 3 склада, дюкяни, 3 къщи, 7 училища и 5 църкви. Митрополитът заплашва, че в противен случай ще ги дари на Атинския университет. Но князът не отстъпва. Кирилос алармира Великите сили, че се готви нарушение на Берлинския договор, но точно те се намесват в българска полза и предлагат компромисен вариант – манастирът да се подари на княза, но държавата да обезщети митрополията със сума, определена от гърците, без да се дават гаранции за други имоти[55]. Българската власт оказва натиск и в друга посока, подпомагана и от българския митрополит Симеон, преместил се във Варна през 1878 г. (официално тя става негово седалище едва през 1882 г.) В началото на 1881 г. две гъркомански села – Гявур Суютчук (Българево) и Каракурт (Приморци), се откъсват от патриаршията и преминават към екзархията. Акцията се води лично от Симеон, който, окуражен, успява през октомври 1881 г. да откъсне и с. Йеникьой (Куманово). Ноември 1881 г. към екзархията се присъединяват още Джаферли (Кичево) и Джевизли (Орешак). Пред Кирилос се очертава перспективата да остане не само без доходи, но и без паство, поради което предприема ответна акция. Той успява да "върне" обратно една част от жителите на Джаферли с почти ултимативни заплахи за анатемосване и афоресване. В началото на декември 1881 г. 38 бивши гъркомански семейства в с. Кестрич (кв. "Виница"), присъединили се към екзархията, не са допуснати до храма за причастие, а българският учител в селото е изгонен. Станалото по заповед на гръцкия митрополит е последвано от прогонване на гръцкия свещеник в Кестрич от полицията и предаване на църквата в български ръце. При завръщането си в селото (отново по заповед на Кирилос) свещеникът е арестуван, а българите завземат и училището. Заради оплакване до Великите сили гръцкият архиерей е поставен под прокурорски надзор, а в началото на март 1882 г. е екстрадиран от България. Неговият наследник Калиникос до 1885 г. не е допускан във Варна, защото не счел за нужно да направи задължителното посещение в София при пристигането си. Напрежението нараства и от правно-нормативен двубой на българската власт с гръцката митрополия се стига до познатите от Възраждането масови сблъсъци. На Великден 1882 г. гъркоманите от Кестрич атакуват със стрелба полицията край манастира "Св. св. Константин и Елена", която отговаря на огъня. През август 1882 г. в Балчик е превзета една от трите патриаршистки църкви, а през септември 1882 г. и гръцката църква в с. Карахюсеин (Чернево). Полицията се намесва отново, за да предотврати други подобни акции, но също така започва и преследване на най-изявените българофоби сред гърците. Изселването на голяма група гъркомани през 1883 г. спира ескалацията на конфликта, макар че митрополит Симеон настоява за съд над гръцкия свещеник от Кестрич, който е в основата на "великденския бунт"[56]. Събитията от 1882 г. са прототип на антигръцкото движение от 1906 г.

В следващите години отношенията между властта и гръцката митрополия се подобряват въпреки някои проблеми. Калиникос е по-умел дипломат от предшественика си, който така и не успява да се примири с българската държава. Лавирайки между българските политически лобита, през 1885 г. той се установява във Варна. До 1906 г. има само два сблъсъка. През 1885 г. околийският началник на Варна екстрадира от България гръцкия свещеник на с. Карахюсеин (Чернево) и с. Таптък (Кипра) за антибългарска пропаганда, а през 1897 г. след неколкогодишно съдебно дело на екзархията е предаден манастирът "Св. св. Константин и Елена"[57]. В крайна сметка българските власти не постигат много. Отнети са и двата манастира, а гръцките митрополити поне привидно са принудени да се съобразяват с българската власт. На гръцката митрополия наистина е нанесен удар, но резултатите от него са далеч от желаните. Причините се крият както в непоследователността на българските политици, които, увлечени в партийни борби, нерядко си сътрудничат с гърците, така и в международно гарантирания статут на митрополията. Тя остава най-важната от трите организационни опори на гърците наред с вероизповедната община и училищата. Особено след като българската власт разтурва тези две институции.

Гръцките училища са много важни за каузата на елинизма. Те създават изрядни гъркомани от децата на непросветените българи и заради това им се оказва огромно внимание. В тях се преподава само на гръцки, работят преподаватели от гръцкото кралство, оттам са и учебниците. Учебната програма в тези училища до 1906 г. не е съобразена с българската, а с гръцката. Разполагат със стабилен бюджет и силно мотивиран персонал, което ги прави водещи в образованието в България и особено опасни при разпространяването и укрепването на гърцизма. Първата мярка на властта спрямо тях е назначаване на учители по български език. През 1880 г. в специален доклад до просветното министерство варненският окръжен управител предлага щедри парични субсидии за учители по български език и завземане на гръцките училища в гъркоманските села[58]. Когато митрополит Кирилос решава да се противопостави чрез насилствено изгонване на тези учители и унищожаване на българските училища в патриаршистките села, полицията арестува много гръцки учители, а част от гръцките училища са затворени. Арестите са последвани от глоби и екстрадиции, но на мястото на прогонените гърци идват нови, често още по-фанатични българофоби. Властта се опитва да приложи Закона за общинските училища към гръцките училища, но този акт е отменен от съда, защото те са частни и се ръководят само от уставите на патриаршията. Все пак натискът не спира – непрекъснато се изгонват учители за агитации срещу България и българщината, централизира се утвърждаването на гръцките преподаватели и се спъва издръжката на патриаршистките училища в гъркоманските села. Въпреки това липсват законови основания за превръщането на гръцките училища в неразделна част от българската образователна система, каквато е крайната цел. Едва през 1892 г. новият Закон за народното просвещение, прокаран от министъра на просветата Георги Живков, постановява, че само неправославните общности имат право да основават частни училища[59]. Правото на съществуване на гръцките училища е законно отнето, само че законът не е приложен. Противоречията между българските политици и техните интереси превръщат ЗНП в средство за натиск и шантаж над гърците във Варна. Гръцките училища съществуват, макар и незаконно, чак до 1906 г.[60]

Прави впечатление, че при натиска срещу митрополията и училищата като институции властта обръща особено внимание на селата. Гъркоманите там са по-уязвими, живеят сред компактна българска маса и силовите демонстрации на българската администрация имат като последствие възвръщането на българското им самосъзнание. Ударът срещу третата организационна опора на гърцизма – гръцката административна община, е насочен само към Варна. Гръцката община тук се формира още през 50-те години на XIX в. Под ръководството на изборен съвет и подпомагана от гръцкия консул, тя става един от центровете за разпространение и консолидация на гърцизма във Варненско. Гръцката общност разполага и със свой съд, който действа към гръцкото консулство и чиито решения само се заверяват във Варненския окръжен съд. Благодарение на общината активно се развиват гръцкото казино и гръцкият театрален салон, както и периодичният печат. Седем вестника излизат във Варна през различни периоди – "Telegraf" (1880 – 1881 г.), "Odisos" (1891 – 1894 г.), "Odisos evksinos" (1893 – 1897 г.), "Evksinos" (1894 – 1895 г.), "Pandesia" (1897 – 1900 г.), "O Ameroliptos" (1899 г.), "Foni" (1900 г.). Гръцката община е консолидиращото звено между митрополията и училищата, но е уязвима, защото в административно отношение е подчинена изцяло на околийското началство. Още през 1891 г. дейността ѝ е забранена от местните власти, а три години по-късно всички гръцки общини в България са разтурени. Решение № 216 от 22.XI.1894 г. на Върховния касационен съд постановява, че "гръцка община" не може да съществува легално в княжеството като юридически субект[61]. Това обаче не изменя качествено структурата на гръцката общност. Функциите на общината са поети от герондията (съвет на старейшините), която е помощен орган на митрополията. В собствените си документи гърците използват определението "Η ΕΦΟΡΟΔΗΜΟΓΕΡΟΝΤΙΑ THS ΕΛΛΗΝΙΚΗS ΚΟΙΝΟΤΗΤΟS ΒΑΡΝΗS"[62] (народен съвет на старейшините на гръцката варненска общност). В кореспонденцията си с българската администрация продължават да използват названието "гръцка община". От друга страна, в българските документи се говори или за "наричаемата себе си "гръцка община" (както е по документите по делото за манастира "Св. св. Константин и Елена"), или за "гръцка вероизповедна община"[63]. Юридически варненските гърци губят самоуправлението си, но фактически положението си остава както преди. И в този случай постигнатото се разминава с желаното.

На 14.XI.1878 г. във Варна трябва да се проведат първите избори за градски съвет и кмет. По време на предизборната кампания емисари на гръцкия консул и на митрополията обикалят Варненско в опит да спечелят гласовете на повече хора. Те плашат гъркоманите с българската власт, която ще ги обложи с големи данъци и няма да ги зачита, като ги уверяват, че ако гласуват за гръцките кандидати, Европа ще отдели Варна от България в особено "Елино-варненско княжество"[64]. Гърците действително имат сериозни амбиции за овладяване на местната власт, което не остава скрито от руския вицеконсул Теодосий Лисевич. В писмо от 22.I.1879 г. до руския дипломатически агент той пише, че варненските депутати в Учредителното събрание, митрополит Кирилос и Стерю Анастасиади, "са гърци до мозъка на костите"[65]. Според него амбициите им са Варненската община да представлява в княжеството status in stato, т.е. държава в държавата. Изборите обаче не са проведени. Сложната двустепенна система първо на "гласни" избиратели (от всички мъже над 20 години, неосъждани и имотни), които после избират градски съвет и кмет, води до отлагане на изборите за 16.XI.1878 г. по българско настояване. Но на 16.XI те са отложени за 18.XI., този път по искане на гърците. И на тази дата избори не се провеждат, затова на 24.XI.1878 г. губернаторът Баумгартен назначава за кмет Велико Христов, както и тричленен градски съвет. Двама от членовете са гърци – Стерю Анастасиади и Стефанаки Пападопуло[66]. Баумгартен смята, че е задоволил изцяло гръцките интереси (още повече след като назначава сина на Пападопуло – Василаки, за общински лекар), но на 21.XII.1878 г. се сблъсква с голяма гръцка демонстрация. Поводът е свиканият първи набор на българската войска и отказът на гърците да служат в нея. За да се справи със ситуацията, губернаторът използва войска, но гъркоманите продължават да заплашват с употреба на сила, въпреки че в крайна сметка наборът е събран[67]. Всички тези събития връщат спомена за антибългарските изяви на гърците от близкото минало и това предизвиква масови български демонстрации. Гръцката активност стихва, макар че на публични места продължават да се появяват с гръцка униформа избягали да служат в Гърция гъркомани, развяват гръцки знамена и т.н.[68]. Все пак гърците не се отказват лесно от мисълта за овладяване на местната власт. На общинските избори през 1880 и 1881 г. правят всичко възможно, за да може Варна да има гръцки кмет, включително и като се коалират с местните турци, но претърпяват неуспех. Първоначално през 1880 г. те печелят 18 места в общинския съвет от 21 души. Гърците са толкова уверени в себе си, че по думите на митрополит Симеон "готвят Стерю Анастасиади за кмет"[69]. Пристигналият по това време във Варна княз Александър е посрещнат тържествено с гръцки знамена и лозунги на гръцки език. Всичко това предизвиква българите, които отиват към физическа саморазправа с виновниците за проявата[70]. Напрегнатата обстановка е една от причините изборните резултати да се анулират и да се проведат нови избори. Постигнатото е огледално противоположно – българите печелят 18 места, а гърците нито едно. Естествено това става чрез манипулация на вота[71]. На кметските избори през 1881 г. силите на гъркоманите стигат едва за заместник-кметско място, заето от Стефанаки Пападопуло (който през 1882 г. е принуден да подаде оставка). Тези и всички следващи избори минават без фалшификации на етническа основа, защото броят на българите бързо нараства. Става ясно, че гърците никога вече, дори и в съюз с турците, няма да имат превес в градския съвет.

Тези събития по време съвпадат с двубоя на българската власт с митрополит Кирилос. Първите четири години след Освобождението (от 1878 до 1882 г.) са време на сериозни българо-гръцки сблъсъци. Конфликти с гъркоманите има непрекъснато и по всякакъв повод, почти ежедневно избухват скандали в митницата, съда и пощата. Чиновниците отказват да обслужват клиенти, ако не говорят или пишат на гръцки. От своя страна гърците протестират срещу условието да владеят български език тези, които искат да се кандидатират за депутати или държавни чиновници. Но постепенно варненци свикват с враждата, която става част от ежедневието им. Гръцките знамена продължават предизвикателно да се веят от гъркоманите по всички български празници, за да бъдат също толкова предизвикателно накъсвани и сваляни от българите след това. Последната позначима антибългарска проява е на 6.V.1885 г. (Гергьовден), когато е свикан голям гръцки протестен митинг срещу оставането на българския екзарх в Цариград. Полицията предотвратява сблъсъци[72]. По-късно публичното задоволство на варненските гърци от първоначалните български поражения в Сръбско-българската война е игнорирано без последствия предвид извънредната обстановка в страната.

Възпитавани в презрение и омраза към всичко българско, гърците във Варна трудно свикват с мисълта, че са поданици на българския княз. Те не пестят усилия, за да игнорират българската държава и да я изолират напълно от своя живот. Липсата на контакти с българските им съседи рязко контрастира с редовните връзки с Цариград и Гърция. Така отделени, тяхната агресивност силно намалява, но се запазва. Въпреки опитите на българската администрация гърцизмът запазва доминацията си във Варна и другите два северночерноморски града – Балчик и Каварна. За сметка на това влиянието му в прословутите "двадесет варненски села" е унищожено напълно и към 1906 г. гъркоманията в тези села вече е в историята. Остават само четири села, които, макар и присъединени към екзархията, продължават да са гнезда на остатъчно гръцко влияние – Карахюсеин (Чернево), Таптък (Кипра), Бяла и Курукьой (Горица). Причината е в говоримия на домашно ниво гръцки език, който е дълбоко вкоренен сред местните българи още от началото на XIX век. С развитието на българското образование и култура и тук българският език се налага, макар това да се случва едва в годините между двете световни войни. Все пак основната цел – пълното премахване на елинизма и интегрирането на всички гъркомани в българското общество, не е достигната. Това се случва през 1906 г., когато общонародното антигръцко движение успява да сложи край на хегемонията на гърцизма в неговата крепост – Варна, както и в другите два града.

БЕЛЕЖКИ

1. Резултати от преброяване на населението в Царство България на 31.XII.1905 г. С., 1910 г.
2. Пак там.
3. Пак там.
4. Пак там.
5. Ников, Петър. Българското възраждане във Варна и Варненско. С., 1934 г., с. 27.
6. Пак там, с. 32.
7. Гръцко население по черноморското крайбрежие има само по ма-

лоазийските брегове около Синоп и Трабзон (Трапезунд), в областта Халдия и по грузинското крайбрежие (Поти, Батуми). Отделни гръцки колонии има в Крим и Таврия.

8. Ников, Петър. Цит. съч., с. 33.
9. Пак там, с. 36.
10. Пак там, с. 36.
11. Между 1809 и 1869 г. Йонийските о-ви са британски протекторат. Гърците там имат британско поданство и се ползват с капитулационни права в Османската империя. Това предизвиква тяхната търговска инвазия в Леванта и Черноморието през 30-те и 40-те год. на XIX в.
12. Ников, Петър. Цит. съч., с. 37.
13. Пак там, с.38.
14. Пак там, с.38.
15. Денчев, Борислав. Варна след Освобождението. Едно закъсняло възраждане на българщината. С., 1998 г., с. 61.
16. Тонев, Велко. Българското черноморие през Възраждането. С., 1995 г., с. 160.
17. Пак там, с. 179.
18. Пак там, с. 174.
19. Пак там, с. 158 – 161.
20. Пак там, с. 161.
21. Манов, Атанас. Потеклото на гагаузите и техните обичаи и нрави. Варна, 1938 г., с. 46.
22. Пак там, с. 47.
23. Варненски общински вестник, № 309 – 310 от 1933 г.
24. Ников, Петър. Цит. съч., с. 45.
25. Пак там, с. 43.
26. Тонев, Велко. Цит. съч., с. 62.
27. Свобода, № 46 от 29.IV.1872 г.
28. Свобода, № 48 от 13.V.1872 г.
29. Ников, Петър. Цит. съч., с. 103.
30. Пак там, с. 38.
31. Пак там, с. 38.
32. Пак там, с. 39.
33. Пак там, с. 41.
34. Пак там, с. 124.
35. Кабакчиев, Стефан. Спомени за град Варна от времето на Кримската война (1853 – 56 г.). С., 1910 г., с. 40.
36. Тонев, Велко. Цит. съч., с. 308.
37. Зорница, № 19 от 11.V.1878 г.
38. ДА – Варна, ф. 91 к., а.е. 49, л. 92.
39. Кабакчиев, Стефан. Цит. съч., с. 39.
40. Денчев, Борислав. Цит. съч., с. 60.
41. Страшимиров, Антон. Съчинения. т.II, С., 1962 г., с. 228.

42. Иречек, Константин. Пътувания по България. С.,1974 г.
43. Окончателни резултати от преброяване на населението на 1.I.1881 г. С., 1890 г.
44. Пак там.
45. Милетич, Любомир. Старото българско население в Североизточна България. С., 1902 г., с. 15 – 18.
46. Пак там, с. 19.
47. Резултати от преброяване на населението в Северна и Южна България на 1.I.1888 г. С., 1890 г.
48. Резултати от преброяване на населението на 1.I.1893 г. С.,1893 г.
49. Резултати от преброяване на населението на 1.I.1901 г. С., 1905 г.
50. Денчев, Борислав. Цит. съч., с. 47.
51. Варненски вестник на вестниците, № 3 от 24.V.1926 г.
52. Варненски вестник на вестниците, спец. брой от 24.V.1924 г.
53. Лечев, Д. Диньо Божков за митрополит Симеон Варненски и Преславски. – ИДА, № 65 от 1993 г., с. 324.
54. Назърска, Жоржета. Българската държава и нейните малцинства 1879 г. – 1885 г. С., 1999 г., с. 38.
55. Пак там, с. 40.
56. Пак там, с. 45.
57. ДА – Варна, ф. 91 к., а.е. 49, л. 39.
58. ДА – Варна, ф. 3 к., а.е. 129, л. 1.
59. ДА – Варна, ф. 91 к., а.е. 49, л. 59.
60. Във Варна има седем гръцки училища и осем български. В началото на XX в. съотношението между българи и гърци в града е 4:1.
61. Варненски общински вестник, приложение, № 190 от XII.1928 г.
62. ДА – Варна, ф. 83 к., оп. 1, а.е. 12.
63. ДА – Варна, ф. 83 к., оп. 1, а.е. 16.
64. Българин, № 121 от 7.I.1879 г.
65. Варненски общински вестник, № 292/293 от 1932 г. По-късно К. Иречек характеризира Анастасиади като "нахален тип" – Иречек, Константин. Български дневник. т.I, С., 1995 г., с. 33.
66. Варненска поща, № 3044 от 29.V.1928 г.
67. Българин, № 121 от 7.I.1871 г.
68. Варненски вестник, № 6 от 15.VII.1880 г.
69. Денчев, Борислав. Цит. съч., с. 136.
70. Пак там, с. 130.
71. Назърска, Жоржета. Цит. съч., с. 127.
72. Кръстева, Мариана. Гръцко-българската църковна разпра като явление в обществения живот на Варна. – Духовна култура, № 11 от 1995 г., с. 16 – 27.

II

АНТИГРЪЦКОТО ДВИЖЕНИЕ ВЪВ ВАРНА ПРЕЗ 1906 Г. ПРИЧИНИ, ХОД И ЗАВЪРШЕК НА ДВИЖЕНИЕТО

След освобождението на България Вселенската патриаршия насочва своето внимание към Македония и Тракия, останали под турска власт. Стратегията на патриаршията, в сътрудничество с правителството на Гърция, е с насилствени мерки да се погърчи тамошното българско население. Тези действия зачестяват след неуспешното Илинденско въстание, когато и турската власт, стресната от въстанието, подпомага гръцките акции. Организират се бандитски андартски отряди, командвани от действащи офицери от гръцката армия, подпомагани и от гръцките консули и владици в тези райони. Андартските отряди проявяват изключителна жестокост. Те провеждат истинска изтребителна война срещу българите, в която загиват стотици и хиляди македонски и тракийски българи, най-вече невинни жени и деца. Това поражда ответна реакция в България, където антигръцките настроения в обществото се възраждат отново и за втори път след църковната борба от средата на XIX век обхващат целокупния български народ. В началото те намират отдушник единствено в печата, но едно ужасно събитие променя изцяло ситуацията. На 25.III.1905 г., Благовещение, 200 андарти нахлуват в с. Загоричани, Костурско, и откриват огън по селяните, отиващи на църква. След като избиват всички по улиците на селото, те нахлуват в къщите и ги подпалват заедно с църквата. За два часа са убити повече от 60 души. Клането е осъществено със знанието и подбудата на гръцкия владика на Костур Германос Каравангелис, а много от нападателите са офицери от гръцката армия[1].

Реакцията в България е бърза. Ако до този момент е имало само един антигръцки митинг (в Балчик на 19.III.1905 г.), сега те заливат страната. Първият е във Варна на 8.IV.1905 г. Водачите на митинга Дамян Перелингов, Петър Драгулев и Никола Кънев предлагат резолюция от пет точки, която е приета с абсолютно мнозинство. В нея се изказва възмущение от "зверствата на подлата гръцка нация"[2], иска се правителството да се намеси в Македония, призовават се всички българи да се сплотят в защита на изтребваните сънародници в Македония, създава се комисия за подпомагане на бежанците. Особено интересна е петата точка, в която гражданството, обещавайки пълна и единодушна подкрепа, приканва правителството да употреби всички "законни репресалии" против гърците и гръцката търговия в България[3]. Тази резолюция е одобрена също и от всички други митинги в страната, но до реално приложение не се стига по няколко причини. Не е създадена единна организация, която да настоява за реални мерки срещу гърцизма, а и правителството не само че не обръща внимание на митингите, но и в лицето на княз Фердинанд продължава да толерира българските гърци. Самият княз при кореспонденцията си с българските гърци се подписва “Фердинандос”, а при посещението си в Неапол същата година се черкува в гръцката църква в града, което предизвиква силно негодувание след българските му поданици. Единствената “репресалия”, предприета от българските власти, е забраната за внасяне на гръцки вестници в княжеството. Въпреки това през месец април 1905 г. варненските гърци прекарват страстната седмица в страхове. Самите те пръскат слухове, че българите ще взривят църквите им с динамит. Караулите из Гръцката махала са усилени.

Твърде скоро антигръцките настроения загубват първоначалната си острота и борбата продължава да се води само от страниците на вестниците. Все пак наяве излизат неща, които продължават да поддържат антигръцкия импулс в обществото. Става ясно, че организираната от Гърция лотария за подпомагане на гръцката флота, която е много успешна в България, всъщност е събирателна каса на андартските банди[4]. В много български болници са открити ранени андарти, а се оказва, че някои от тях са и български поданици[5]. Това предизвиква сериозен дипломатически скандал между България и Гърция.

Правителството открива цяла мрежа за набиране на андарти измежду българските гърци, която е ръководена от гръцкия консул в Пловдив Варадаси. Консулът не само лично набира доброволци, но и ги снабдява с гръцки паспорти, което им гарантира неприкосновеност от българските власти. Аферата “Варадаси” до такава степен дискредитира Гърция в международните отношения, че консулът е отзован още преди българското правителство да успее да реагира адекватно[6].

Въпреки това недоверието към гръцката страна се задълбочава. Към края на 1905 г. във Варна се разгаря голяма митническа афера. Група варненски гръцки търговци решават да измамят хазната, като за целта наемат виден софийски адвокат. Вестник “Свободен глас” призовава всички честни българи да нямат нищо общо с “разните паликарета”[7]. В края на краищата ситуацията стига дотам българските и гръцките вестници да се заплашват взаимно с война, съжалявайки, че няма обща българо-гръцка граница. Всичко това отново повишава напрежението между българи и гърци в княжеството, а станалите междувременно антигръцки погроми в Румъния дават допълнителен стимул за антигръцките настроения. Тамошните погроми са провокирани от абсолютно аналогичните зверства, извършвани от гръцките бандити срещу армъните (власите) в Македония. От началото на 1906 г. с всеки ден заплахата от масови сблъсъци нараства.

В броя си от 21.I.1906 г. в. “Свободен глас”, съобщавайки за резултатите от преброяването на населението във Варна, коментира, че почти всички гагаузи са се определили като гърци, като според него вероятно са подучени от чужди елементи[8]. Вестникът предупреждава за възможността в бъдеще да се спекулира с броя на гърците в княжеството и завършва с традиционен материал за гръцките зверства в селата Зелениче, Загоричани и Неволяни в Македония. И трите варненски вестника по това време редовно публикуват подобни статии. Това, което прави впечатление във вестниците, е пълната сепарация – в тях не се споменава и дума за живота на гърците във Варна освен в случаите на сблъсъци и открити провокации. По подобен начин отразяват събитията и гръцките вестници във Варна.

Междувременно през пролетта на 1906 г. от Силистра и други крайдунавски градове зачестяват сигналите, че прогонени от Румъния гръцки търговци искат да се установят по българския бряг на Дунав. Българите разглеждат това като заплаха, но началото на антигръцкото движение е дадено във Варна. На 26.II.1906 г. умира варненският гръцки митрополит Поликарп[9]. Твърде скоро се появяват слухове, че Вселенската патриаршия се готви да назначи на поста някой от гръцките владици в Македония, "изпечен в лукавство и шовинизъм"[10]. От страниците на местния печат веднага се припомня за миналите българо-гръцки сблъсъци и откровено се твърди, че подобно назначение ще предизвика безредици, в които гърците ще са губещата страна[11].

За да се припомни клането в Загоричани, на 20.III.1906 г. варненските българи организират панихида за упокой на душите на загиналите българи, която се превръща в спонтанен антигръцки митинг[12]. Ситуацията допълнително се усложнява от всекидневно пристигащите български бежанци от Македония и Тракия, прогонени от родните си места именно от гърците. Ето защо патриаршията забавя определянето на наследник на Поликарп. Обстановката обаче остава напрегната. Точно в тези месеци във Варна се създава дружество "Български родолюбец".

На 7.V.1906 г. в кръчмата на Иван Николов идват няколко ученици от Машинното училище с оплакване, че командирът на военния флот и директор на училището кап. Пишон е забранил честването на 11 май[13]. Пишон е французин и е в България начело на мисия за изграждане на български военен флот по силата на договор между правителствата на България и Франция, но също така е и известен елинофил. Досещайки се, че забраната може би е наложена под влияние на гръцкия консул, живеещ близо до училището и нежелаещ спокойствието му да се нарушава от неприятния за него славянски празник, събраните в кръчмата хора решават да съставят остра телеграма до военния министър Михаил Савов[14]. Текстът е написан от гарнизонния свещеник Христо Върбанов и под него слагат подписите си повече от 30 присъстващи. Още същия ден след изпращането на телеграмата се решава, че най-сетне е настъпил моментът за създаване на едно родолюбиво дружество, което "да даде отпор на чуждите елементи, хазяйничещи във Варна и злоупотребяващи с българското гостоприемство"[15].

Кръчмата на Иван Николов, в близост до българската църква "Св. Петка", отдавна е неофициален клуб на българите от средното съсловие и място за обсъждане проблемите на българската общност във Варна. Затова към нея се отправят и учениците от Машинното училище. Тук се провежда спонтанно учредително общо събрание, което основава “Българско народно родолюбиво дружество “Български родолюбец”. В неговото настоятелство влизат Петър Драгулев (председател), Антон Франгя (подпредседател), Стефан Антонов (секретар), Матей Балтаджиев (касиер), Христо Върбанов (член), Христо Цанев (член), Димитър Андреев (член). Контролната комисия е в състав д-р Константин Свраков, Илия Ганев, Иван Градинаров. За канцелария на дружеството Иван Николов отделя една стая в кръчмата си. Всички принадлежат към средните съсловия – има адвокат, държавни чиновници, директори на училища, свещеник, търговски чиновници, търговец и т.н.

Учреденото на 7.V.1906 г. дружество отбелязва първия си успех още на 8.V.1906 г., когато с телеграма от София военният министър Михаил Савов разрешава на учениците в Машинното училище да честват 11 май. Празникът на светите братя Кирил и Методий е и първата официална изява на дружеството във Варна, което спомага тържеството да бъде още по-грандиозно от друг път[16]. Междувременно патриаршията вече е определила новия варненски митрополит. Това е бившият караферийски владика Константий, който обаче е изключително злепоставен заради действия срещу българското население в досегашната му епархия – Бер, Македония.

Това е причина българското правителство да оповести чрез своя дипломатически агент в Цариград, че въпросният Константий няма да бъде допуснат в българска епархия, нито който и да е друг, ако е служил в Македония. До варненския околийски управител е изпратена заповед от 14.III.1906 г. в никакъв случай този владика да не бъде допускан в града, ако все пак пристигне[17]. Така назначението на митрополита е осуетено, но патриаршията назначава друг – епископ Неофит Йоану. Той наистина не е служил в Македония, но е вдъхновител на андартските банди и е известен българофоб. От твърде интензивната секретна преписка между Варненското окръжно управление и Министерството на външните работи и изповеданията става ясно че: българското правителство не признава неговото звание; съветва го да не слиза на варненския бряг, а да напусне княжеството, защото на неговото присъствие ще се гледа като на частно посещение; предупреждава го, че варненската общественост е силно настроена срещу него и т.н. И въпреки тези предупреждения от акостиралия на 3.VI.1906 г. параход “Барон Кал” се готви да слезе новият владика.

В този ден варненското пристанище представлява впечатляваща гледка. Още рано сутринта към него се стичат хиляди българи – “било от любопитство, било от ненавист към гръцкото духовенство, било от екзалтиран патриотизъм”[18], за да попречат на гръцкия владика да слезе на брега. Към обяд те са вече близо 7000 души. Речи пред тълпата държат Петър Драгулев и Михаил Писаров, и двамата от дружество “Български родолюбец”, които заявяват, че няма да допуснат на българска земя “един българоненавистник, станал причина за безброй мъки на българите в клетата Македония”[19]. Окръжният управител Георги Хараламбиев също отказва да разреши на Неофит да слезе на брега. Той се мотивира с факта, че Неофит в презрението си към България, която смята за турска провинция (княжеството все още е васално на султана), не е поискал българска виза. Макар че за Неофит ходатайстват видни варненски гърци и самият гръцки консул, Хараламбиев не променя разпореждането си[20].

В края на деня параходът отплава за Сулина, отвеждайки със себе си и Неофит. Ентусиазмът на тълпата се проявява в оглушителни викове “Ура!” и “Долу!”, но е на път да се обърне срещу гърците, които също са се събрали на кея, за да посрещнат своя владика. Налага се полицията да се намеси, за да се спре саморазправата на българите с тях[21]. Тогава някой се сеща, че при посрещането на българския доростоло-червенски митрополит Григорий през 1872 г. гърците увенчават едно магаре като български владика[22]. По този случай българите намират едно магаре, слагат му брада и черно покривало, окичват го с чирози, лимони и маслини (символите на елинизма в очите на българите) и с надпис “Митрополит Гайдури, Неофит ефенди Йоану” го развеждат предизвикателно из Гръцката махала. Накрая го връзват пред гръцката митрополия и се снимат за спомен с него[23].

Единствените жертви след импровизираната манифестация се оказват изпочупените витрини и прозорци на някои гръцки дюкяни и къщи. Въпреки това напрежението нараства неимоверно. Варненските българи са опиянени от победата, а гърците започват да се страхуват за сигурността си. Българското правителство се превръща в заложник и на двете страни, тъй като става дума за сблъсък между български граждани, т.е. то трудно може да намери позиция. Междувременно варненската преса започва мощна антигръцка кампания, която скоро е подета от всички български вестници. Събитията от 3.VI.1906 г. превръщат местната българо-гръцка вражда в общобългарски национален и политически проблем.

Използвайки ситуацията, на 16.VI.1906 г. дружество “Български родолюбец” свиква голям митинг пред общината. Речите на Петър и Никола Драгулеви, които говорят пред народа, са насочени не само срещу гърците, но и срещу правителството, което е решило да “усили гордостта на надменната гръцка нация и да накаже народа си, за да не може да влиза в борба с изконните си врагове”[24].

Ето защо на митинга се приема резолюция от пет точки: недопустимо е за началници на духовни и вероизповедни учреждения да се избират и назначават чужди поданици; Неофит не може да е митрополит, защото вече е влязъл в конфликт с българите и няма нужните нравствени качества; не се одобрява решението Неофит да влезе във Варна; декларира се, че варненци са готови и на жертви, но няма да допуснат никой грък, враждебен срещу българите, във Варна; упълномощава се дружество “Български родолюбец” да представи резолюция на правителството[25]. Авторитетът на родолюбците силно нараства и те бързо развиват мрежа от сподвижници из Варненско. Исканията им на този етап все още са около недопускането на Неофит да заеме длъжността си във Варна, но в пресата вече се срещат и намеци за изселване на всички гърци и за “пълно поражение” на гърцизма[26]. Въпреки всичко не това, а упоритостта на патриаршията на всяка цена да изпрати Неофит във Варна довежда до непоправими последици.

На 24.VI.1906 г., надявайки се на успокоение на духовете, кандидатът за варненски гръцки митрополит отново прави опит да пристигне във Варна, за да заеме определената му владишка катедра. Членовете на "Български родолюбец" обаче предварително са известени от техен съмишленик в Цариград и още рано сутринта повеждат близо 5000 души към пристанището. На кея са се събрали и много гърци, за да посрещнат Неофит, които са пазени от полицейски кордон. Българите запазват благоразумие, но когато гръцкият владика се отправя с лодка към брега, начело с Григор Чернев те разкъсват кордона и започват да замерят лодката с камъни. Когато и самият Неофит е ударен, лодката се връща обратно към парахода "Гориция". По-късно през деня, когато той отново прави опит да слезе, родолюбците дори нахлуват на парахода "Кирил", за да могат да обстрелват лодката на владиката по-добре[27].

В крайна сметка Неофит така и не успява да стъпи на варненския бряг, отхвърлен от тукашната общественост. Той не може да разчита на своето паство, защото гърците са предупредени от "Български родолюбец" да не се намесват. Все пак, докато на пристанището се разменят гневни реплики между борда на "Гориция" и гражданите на брега, около стотина ученици и деца изпочупват стъклата на гръцкото консулство, предизвикани от група гърци, викащи "Долу България!"[28]. Това води до безплодни дипломатически протести пред българското правителство от страна на гръцкия посланик в София. Варненските българи отбелязват още една победа.

На 25.VI.1906 г. е свикано общо събрание на членовете на дружество "Български родолюбец". След като отчитат досегашните резултати, те очертават и следващите стъпки. Като приоритет е посочено завземането на болницата "Парашкев Николов" и църквата "Св. Никола"[29]. Те се издържат от специален фонд, основан от видния одески българин Парашкев Николов в началото на 60-те години на XIX в. Макар че той завещава приходите от фонда, достигащи 30 000 рубли годишно, на "варненската християнска община", а самите сгради са построени най-вече с български труд и средства, те са използвани само от гърците. Твърде скоро родолюбците пристъпват към изпълнение на програмата.

Същевременно, както с тревога отбелязва в. "Известник" в броя си от 3.VII.1906 г., във Варна зачестяват отделните българо-гръцки сбивания, които са сериозна заплаха за обществения мир. На следващия ден, 4.VII.1906 г., напрежението ескалира още повече, когато се пуска слухът, че Неофит отново се готви да пристигне във Варна. Около 10 000 души се събират на пристанището. Между 15 и 20 часа, те го очакват "с камъни в джебовете"[30], но след като става ясно, че няма да се появи пак, по идея на родолюбците множеството се отправя към църквата "Св. Никола".

Възможно е цялата ситуация през деня да е плод на добре извършена манипулация от дружество "Български родолюбец", особено с оглед на приетата само преди броени дни програма и на удивителната организация на събитията от 4.VII.1906 г. Ръководителите на дружеството веднага отделят най-дейните начело с Щерю Паприков и ги изпращат да щурмуват църквата още преди да е пристигнала тълпата[31]. Те прескачат оградата на храма, но двамата гръцки свещеници се заключват вътре и не допускат българите в сградата. Тогава с помощта на няколко съединени стълби проникват в камбанарията и оттам в самия наос, откъдето гърците са изхвърлени под освиркванията на насъбралото се множество. Камбаните бият тържествено, вратите се окичват с цветя, веднага се изписва ново име – "Св. св. Кирил и Методий". В църквата буквално е завлечен и йеромонах Методий, който отслужва българска служба и храмът е отворен за вечерня.

Успехът е голям, но за да се осигури узаконяване на деянието, няколко десетки граждани се барикадират вътре, докато отвън патрулират две роти войници. Кметът отказва да рискува конфронтация с въодушевените българи и моли правителството да разреши утвърждаване на новото статукво, което и става с телеграма, получена на 5.VII.1906 г.

Но сега друго разгневява варненци – митрополит Симеон забранява на своите свещеници да служат в църквата. Това става повод за нов голям митинг пред "Св. св. Кирил и Методий". Съставено е протестно писмо, което директно заплашва отсъстващия по това време от града български владика със "случайни евентуалности"[32] при пристигането му във Варна. С подписите на 10 000 присъстващи се приема резолюция до общинския съвет. В нея се определя комисия за предаване на църковните имоти и инвентара на "Св. Никола", както и комисия за проверка на сметките на болницата "Парашкев Николов". Тези две комисии са натоварени да съобщят на общинските и окръжните държавни учреждения да уволнят всички гръцки чиновници, в тях да се говори само на български, а кметът да издаде заповед търговията да се извършва само на български език[33]. С тези 10 000 подписа практически цялата съзнателна и активна част от варненското българско гражданство декларира включването си в антигръцкото движение.

Превземането на "Св. Никола" извиква на дневен ред казуса с болницата. Избраната комисия заедно с общинския съвет на 7.VII.1906 г. иска от тримата управители на болницата да я предадат в български ръце по силата на завещанието на Парашкев Николов. Те обещават да го сторят на 8.VII.1906 г., но напразно ги очакват цял ден. Това подтиква "Български родолюбец" към действие. На 9.VII.1906 г., след отслужена литургия в църквата "Св. св. Кирил и Методий", хиляди българи се отправят към болницата, за да се срещнат с нейните управители. Когато те не се появяват, с мощен вик "Долу гърците!" тълпата преминава през полицейския кордон и окупира сградата[34]. Намират я напълно разграбена, а в нея няма никой, което подсказва, че гърците са предусетили развоя на нещата.

Пред болницата Никола Драгулев от дружество "Български родолюбец" държи впечатляващо слово, бурно аплодирано от хилядите присъстващи: "Гърците не трябва да се опасяват от нас, защото имаме равни права и общо управление. От друга страна, ние имаме достатъчно сила и авторитет да ги заставим да не пречат, те са пришълци и който е против интересите на нашето Отечество, той трябва да е вън от него. Ние, българите, сме готови да живеем и другаруваме с всички гърци, български или гръцки поданици, които обичат свободата, почитат реда и уважават и нас като равни в една държава граждани. Но е срамно гостенинът да изпъди от къщата господаря… и като изсмуква материалната мощ на нашия народ, да допусне сред нас да употреби тази мощ за наше национално омаломощаване – тук, в Свободна България, и там, в Македония и Одринско"[35]. Въпреки своята острота словото е белязано от толерантността, типична за всеки българин. Наистина и тук се среща намек за изселване на гърците, но след забележката, че то ще е за тези, които не уважават България и българите. С оглед на събитията от 1912 – 1913 г., заключителните думи на речта звучат просто пророчески. В крайна сметка на 10.VII.1906 г. гръцките управители на болницата са намерени и те официално я предават в български ръце[36].

Първите дни на юли 1906 г. са белязани от нарастващата паника сред варненските гърци. Опасявайки се за живота си, те се затварят по къщите си и все по-често сред тях се появяват настроения за изселване. Паниката се подклажда и от мощния подем на антигръцкото движение в България, довел до въоръжени сблъсъци в много населени места. Навсякъде се завземат гръцките църкви и училища, както и други гръцки обществени сгради. Дадени са жертви в Бургас, Пловдив, Станимака (Асеновград) и Кавакли (Тополовград), а сблъсъци има в Радне-махле (Раднево), Созопол, Карнобат, Айтос и Русе.

На 16.VII.1906 г. комитетът в Балчик свиква митинг, на който се констатира, че в града има две гръцки дружества, подпомагащи андартите в Македония. Митингът приема резолюция, която изисква уволняване на всички гръцки чиновници, задължителна употреба само на български език в учрежденията и забрана на гражданите на Балчик да купуват от гръцки магазини[37]. На 17.VII.1906 г. около 500 жители на Каварна, организирани от местния комитет, завземат гръцката църква и училището към нея. След това е свикан митинг, който също приема резолюция, идентична с балчишката[38]. На 20.VII.1906 г. комитетите в Добрич и Балчик завземат тамошните гръцки църкви и обявяват солидарността си с варненци в действията им[39]. Българското правителство все още предпочита да не се намесва пряко в тези събития, макар да има всички основания за това.

Ролята на варненския комитет в тези събития е определяща. След като на 12.VII.1906 г. родолюбците влизат в сблъсък с конгреса на социалистите във Варна (обявили се в защита на гърците), при който е убит членът на контролната комисия Иван Градинаров, е решено председателят Петър Драгулев да направи обиколка на населените с гърци места[40].

По този начин родолюбците се опитват да задушат евентуални прогръцки настроения като тези сред социалистите и същевременно да подпомогнат антигръцкото движение в страната. На 15.VII.1906 г. Драгулев пристига в Пловдив, тържествено посрещнат от кмета д-р Кисяков и много граждани.

На организирана среща с местните българи Драгулев разяснява каква точно е дейността на "Български родолюбец" и представя отчет за постигнатите до момента резултати[41]. Реакцията на въодушевените от чутото пловдивчани се изразява в учредяване на местен комитет "Български родолюбец" още на 15.VII.1906 г. По аналогичен начин Драгулев действа и в Станимака, където на 18.VII.1906 г. спомага за изграждането на местен комитет. Междувременно телеграма от Пловдив известява, че след отпътуването на Драгулев оттам дружество "Български родолюбец" организира голям митинг и завзема всички гръцки църкви и училища. "Пловдивските събития", както по-късно стават известни, протичат изключително организирано. Още преди да се събере митингът, в 6 ч. сутринта на 16.VII.1906 г. многобройна тълпа от българи завзема гръцката църква "Св. Харалампи". След приключването на митинга водачите му определят четири групи, които нахлуват в гръцките махали на Пловдив и завземат и останалите четири църкви – "Св. Марина", "Св. Константин", "Св. Димитър" и "Св. Петка"[42].

Гърците тук обаче оказват сериозна съпротива и това предизвиква българите да нахлуят в гръцкия клуб, гимназията и гръцките заведения и дюкяни. Те са изпотрошени и порутени, а полицията е безсилна да се справи с тълпите. Рапортът на окръжния управител на града е красноречив: "Нахлуването на тълпите в голямо множество е било навсякъде тъй стихийно, щото полицейската стража не е имала никаква възможност да ги въздържи. На много места буйстващите са посегнали върху стражата. Един полицейски пристав е бит, а самият градски началник при изваждане на шашка, за да спре една тълпа, е бил обграден от последната и щял да бъде убит, ако наблизо не е имало кавалеристи."

На свой ред гъркоманите оказват въоръжена съпротива и издигат барикади по улиците в своята част на града. Пловдив се превръща в арена на ожесточени улични битки, които продължават през цялата нощ и сутринта на следващия ден. Едва към края на 17.VII.1906 г. Пловдив е умиротворен с помощта на цял кавалерийски полк и буквално го "завзема" от биещите се българи и гърци[43]. Жертвите като по чудо са едва десетина, но броят на ранените е десетократно по-голям. Като предпазна мярка срещу бъдещи сблъсъци в града е въведен комендантски час. Ефектът от съобщението е поразителен и между 19 и 20 юли 1906 г. станимашките българи повтарят пловдивската акция и в своя град.

На 21.VII.1906 г. Драгулев заминава за Бургас, като по пътя научава, че в Пловдив обстановката вече е спокойна. В морския град също е учреден местен комитет, който още на 22.VII.1906 г. осъществява завземането на гръцките църкви и училища в района. Най-сериозно е положението в Анхиало (Поморие), където гърците нападат малцината местни българи (едва 600 души от петхилядното население на града). Още преди събитията анхиалските гърци са превърнали близкия до града манастир "Св. Георги", който е под опеката на Вселенската патриаршия, в склад за оръжие. Когато събитията в страната от началото на юли 1906 г. очертават твърдата антигръцка позиция на българите, гърците тук сформират въоръжена милиция и един немалък конен отряд, с които започват да патрулират из околностите на града.

Непосредственият повод за сблъсъка е даден, когато български селяни не са допуснати на служба в манастира "Св. Георги". На техните настоявания гърците отговарят със стрелба и убиват няколко души. Вестта за това се разнася бързо из околните села и селяните, въоръжени с коси и брадви атакуват, "Св. Георги" и го превземат. Гърците обаче успяват да се изплъзнат и се укрепяват в Анхиало (Поморие), където за отмъщение нападат тукашните българи. В града се разгаря истинско сражение, в което се намесват не само българските селяни, но и войска от Бургас. До края на деня (29.VII.1906 г.) гърците оказват съпротива, но предизвиканият от тях по-рано пожар, когато са подпалени българските къщи, ги принуждава да се предадат.

По официални данни жертвите са 21, но според данни на чуждестранни източници, смятан за по-достоверни, те са над 100, повечето от тях – гърци. Интересен за отбелязване е фактът, че изпратената от Бургас войска първоначално е имала за цел да раздели биещите се страни, но след като е нападната от гърците, се включва в сражението. Гърците са разбити и целият град е опожарен, а българската преса тържествува, че се е разсипало "още едно фанариотско гнездо". След опожаряването на града стотици гърци бягат по море за Турция. Скоро те са последвани от митрополитите на Месемврия, Анхиало и Пловдив, които също бягат в Турция под предлог, че отиват там на баня[44]. Така от петимата гръцки владици в България само созополският остава в своя град. Всички събития се разиграват с дейното участие на варненския комитет, чийто председател Петър Драгулев става основен подбудител на антигръцкото движение в Южна България и на всички негови прояви (без сражението в Анхиало).

А във Варна родолюбците усъвършенстват една нова тактика за борба с гърцизма. Още на 18.VII.1906 г. гръцките търговци Атанасиди и Параскевиди се оплакват на окръжния управител, че хора от комитета облепват дюкяните им с афиши, предупреждаващи българите да не купуват от гръцки магазини[45]. Властта взема мерки, за да разследва този и други случаи и съставя актове на Цветан Тодоров, Аргир Димитров и още няколко мъже, уличени в разлепване на афиши. Тези мерки не само не спират акциите на комитета, но те дори зачестяват. На 19.VII.1906 г. дружество "Български родолюбец" заедно с Македоно-Одринското братство организира панихида в завзетата църква "Св. св. Кирил и Методий" по случай тригодишнината от Илинденското въстание. Панихидата завършва с голямо шествие по централните улици на Варна[46].

На 25.VII.1906 г. търговският бойкот на гръцките магазини е "официализиран" със специална заповед на комитета, която не само забранява пазаруването от гърци, но и заплашва всеки, който го стори.Тя е повече от категорична: "Пропастта между българите и гърците вече съществува и омразата между тия две народности е дотолкова нараснала, че борбата им отива на смърт или живот. Първата законна мярка, която българите родолюбци избраха да приложат срещу гърците, е: борбата срещу гръцката търговия – никой българин или българка да не купува от гръцките магазини каквато и да е стока или дори най-малката потреба… Бързаме да ви предупредим да не влизате в никой гръцки магазин…, за да избегнете неприятните изненади, обиди и дори оскандаляванията…"[47].

За да засили ефекта от тази заповед, и за да упражни допълнителен натиск върху гърците, на 27.VII.1906 г. дружество "Български родолюбец" организира шествие по повод освобождението на Варна от турско робство. По настояване на Петър Драгулев не се минава през Гръцката махала, за да се избегнат инциденти. Същият ден от общината са уволнени всички гърци, работещи в нея – 12 души[48]. Икономическият бойкот дава добри резултати и гърците са принудени да затворят много от магазините си. В края на юли 1906 г. по идея на варненските родолюбци започва подготовката на всенароден събор на всички комитети. Успешният ход на антигръцкото движение изисква по-силна централизация в дейността на отделните дружества.

На 5 – 6.VIII.1906 г. в Пловдив се провежда всенароден събор. Присъстват 2000 делегати от 34 дружества в страната[49], а на 6.VIII.1906 г. на митинг, в който участват близо 20 000 души от Пловдивско, се приема декларация-програма до българското правителство. В нея се иска то да употреби всички средства за прилагането на чл. 23 от Берлинския договор (за реформи в Македония), да прекъсне дипломатическите отношения с Гърция и да употреби всички законни форми на репресии срещу българските гърци. Наред с това се констатира безполезността на Мюрцщегските реформи и се изказва съжаление за жертвите, предизвикани от поведението на гърците[50]. В края на събора дружествата представят отчети за дейността си.

Пловдивският събор бележи върховия момент на антигръцкото движение в страната. След 6.VIII.1906 г. то започва да затихва. Във Варна обаче вълненията продължават още месеци наред и са най-мощното средство за натиск над правителството за изпълнение на пловдивската програма. По това време в пресата се зарежда нова, този път антитурска кампания. Наред с традиционните статии за гръцките зверства в Македония вестниците "Свободен глас" и "Известник" съобщават, че в Лудогорието и Тузлука има мощен наплив на фанатизирани ходжи и софти от Турция. И двата вестника дават примери с аналогичната антибългарска дейност на гръцките агитатори и напомнят до какво се стига като следствие[51]. Постепенно проблемът с турците се превръща в един от основните за дейността на дружество "Български родолюбец".

На 27.VIII.1906 г. дружеството провежда събрание с актива си от около 300 души. Задачата на събранието е окончателно решение на гръцкия въпрос. Речи произнасят Петър Драгулев и Михаил Писаров, които обвиняват правителството, че не изпълнява исканията на всенародния събор в Пловдив. Един от ораторите, видният общественик Янко Калчев, нарича гърците "наш вечен неприятел още от времето на апостол Павел"[52].

При тази обстановка събранието взема решение на 6 септември да се свикат митинги във Варна, Добрич, Балчик и Провадия, за да се въздейства на правителството да изпълни пловдивската програма. Ако и князът не предприеме мерки, събранието решава да се обяви "антигръцка революция" в страната[53]. Решенията на събранието, за които управляващите са уведомени веднага, стряскат министъра на вътрешните работи Димитър Петков. За да предотврати новия размах на движението, с телеграма той нарежда на окръжния управител да предупреди Петър Драгулев, че ако продължава да предизвиква напрежение сред гражданите, ще бъде интерниран от Варна[54]. Пуснати са и агенти, които следят всяка крачка на идеолога на "Български родолюбец".

На 4.IX.1906 г. министър Димитър Петков изпраща телеграма до окръжния управител на Варна със следното съдържание: "Днес е тръгнал за Варна Петър Драгулев. Ще го следите и ако видите, че приготовлява някои буйства, ще го арестувате. Ако правят митинг на 6 септември ще вземете най-строги мерки с коменданта да се запази редът. Ще пуснете още утре патрули из града. Няма да се церемоните с никого, който иска да нарушава реда и върши буйства. Митингите са свободни, но гражданите нямат право да злоупотребяват със свободата си и да вършат насилие над други български граждани. Същите мерки вземете и за другите градове. С Драгулева няма да се церемоните"[55].

А от Русе с телеграма от 5.IX.1906 г. тамошният окръжен управител съобщава на варненския си колега: "В Русе от Сомовит е пристигнал и тръгнал за Варна председателят на дружество "Български родолюбец" Петър Драгулев. Срещал се е с някои тукашни македонци и е говорил, че утре ще нападнат и завземат гръцката митрополия"[56].

Вече се създава опасност за ескалация на конфликта, който лесно може да прерасне в открити сблъсъци, макар че изплашените гърци не смеят вече да се опълчват на родолюбците и разчитат главно на властта. На 5.IX.1906 г. "Български родолюбец" излиза с позив към българите от града и околията да участват в митинг по случай годишнината от Съединението, на който ще се обсъдят нова резолюция и програма до българското правителство. Доколко обстановката е напрегната, личи и от друг факт. На окръжния управител е забранено да допусне във Варна бившия гръцки министър Романос, който иска да посети града, защото управляващите се боят, че няма да могат да гарантират сигурността му[57].

На 6.IX.1906 г. близо 12 000 души се включват в митинга. След прочувствените слова на ораторите Петър и Никола Драгулеви, Филип Христов и др. в защита на българите от Македония и Тракия от гръцко-турските зверства се приема резолюция от 9 точки. Това е подробна програма, която вече се разпростира и върху други проблеми на българския национален въпрос. Тя предвижда: 1. Правителството да предприеме енергични постъпки за спиране на гръцко-турския терор в Македония и Тракия, като се иска и подкрепата на Великите сили; 2. В гръцките училища да се преподава на български, т.е. да се приложи чл. 10 от ЗНП, според който само неправославните общности в България имат право на свои училища; 3. Да се уволнят всички чиновници гърци; 4. Да се въведе Закон за бойкот на гръцката промишленост и търговия; 5. Правителството да изкупува имотите на изселващите се от Лудогорието турци и да заселва там българи; 6. Да се заселят Анхиало (Поморие), Месемврия (Несебър), Созопол и Кавакли (Тополовград) с българи; 7. Да се отнемат от гръцките арендатори солниците и даляните по Черноморието и да се дадат на българи; 8. Да се предприеме активна пропаганда за ребългаризация на гагаузите и гъркоманите; 9. Да се отпускат кредити и да има данъчни улеснения за българските бежанци[58].

Тази програма е върховото постижение на самозародилия се градивен български национализъм. Като че ли тя отбелязва завършека на възрожденския процес във Варна и Северното Черноморие, защото отразява края на закъснялото духовно възраждане на българщината в тези далечни източни краища на България. Показателно е до каква степен се осъзнава ролята на етно-демографския фактор като най-важен за изграждането на единна национална държава и на националния капитал за формирането на общ национален пазар.

Началото на септември 1906 г. е белязано от изселническото движение сред гърците. Първи напускат България най-богатите и най-непримиримите българофоби, последвани от разорените от икономическия бойкот търговци. Намаляващият брой на гърците улеснява правителството при решението му да се съобрази с една от точките на програмата от 6 септември и да приложи чл. 10 от ЗНП и по отношение на гръцките училища. Те отдавна са се превърнали в разсадник на великогръцки шовинизъм, в който се култивира омраза към всичко българско. Преподаването в тях е само на гръцки, от учители гърци, по гръцки учебници и програми, нямащи нищо общо с българските. В учебниците се срещат определения за българите като “народ варварски, с отвратителен и дебелашки език, народ без име и чест, който трябва да загине като етническа единица”[59].

Ето защо на 15.IX.1906 г. министърът на народното просвещение проф. Иван Шишманов уведомява варненския окръжен управител, че чл. 10 от ЗНП ще се прилага от началото на учебната 1906/1907 г. и за гръцките училища. Това означава, че програмите, учебниците, картите и другите пособия в тях ще се одобряват от министерството, а директорите и учителите трябва да бъдат български поданици и да имат нужния образователен ценз. Решен е и въпросът за увеличаване на часовете по български език, а за контрол при изпълняване на решението Министерският съвет назначава специален инспектор към Министерството на просвещението. За останалите училища, които откажат да се съобразят с решението на МС, се предвижда прилагане на чл. 191 от ЗНП – “Затваряне за разпространение на тенденции против държавата”[60]. С автономията на гръцкото образование е свършено веднъж завинаги, но напрежението не спада, защото остават нерешени другите точки от програмата. Това тласка “Български родолюбец" към още по-радикални мерки.

На 24.IX.1906 г. на почивка в резиденция "Евксиноград" пристига княз Фердинанд с княгиня Мария-Луиза, майка си Клементина и негови близки роднини. Варненските гърци решават да се възползват от височайшето присъствие и да съставят писмо от името на всички гръцки общини в България. Основното им искане е прилагането на чл. 10 от ЗНП да се отмени, но също така се иска наказание за виновниците за "катастрофата от месец юли"[61] (изразът се повтаря три пъти). С изключително сервилен тон гърците се оплакват, че им е забранено да говорят родния си език и че съществуването им е под въпрос. Гръцката делегация е благосклонно приета от княза, който обещава да помогне.

Но варненските българи също решават да използват визитата на Фердинанд и на 24.IX.1906 г. дружество "Български родолюбец" организира грандиозен митинг, чиято цел е "веднъж завинаги да се ликвидира византийщината във Варна"[62]. Планира се окупиране на всички гръцки църкви в града - последното нещо, останало в гръцки ръце. Рано сутринта със знамена и музика начело със знаменосеца Иван Николов българите се отправят към центъра на града. Кметът Желю Попов заедно с полиция се опитва да ги спре, но пред заплахата от физическа саморазправа е принуден да се оттегли.

Множеството обгражда владишката църква "Св. Атанас" и я завзема. Веднага е съставено временно настоятелство и се отслужва българска литургия. След този успех Петър Драгулев организира групи, които да завземат и другите три църкви, и до няколко часа във Варна не остават гръцки храмове. Изглежда, че антигръцкото движение е на своя финал, но междувременно гръцкият консул успява да издейства от Фердинанд заповед за връщане на окупираните църкви. Над княза влияние оказва и софийският кмет Иван Михайлов, известен елинофил, който в този момент е в неговата свита. Ето защо в късния следобед на 24.IX.1906 г. по заповед на окръжния управител половината варненски гарнизон начело с командира му полк. Вълков навлиза по варненските улици, блокира ги и започва да "освобождава" църквите. Макар да не успяват да се укрепят в сградите, родолюбците оказват съпротива на войската, но в крайна сметка всички са арестувани заедно с четirимата свещеници, отслужили български литургии в храмовете. Те обаче не позволяват да им бъде отнето знамето и развявайки го, са откарани в ареста.

Властта твърдо е решена вече да спре антигръцкото движение. Завзетите четири църкви са върнати на гърците, а всички членове на "Български родолюбец" са арестувани за разследване. Цялата документация на дружеството заедно със знамето е конфискувана. От 24 септември до 11 октомври Гръцката махала е пазена от войска, а из Варна се движат усилени полицейски и военни патрули, за да се предотвратят нови сблъсъци[63]. Неочакваният обрат връща самочувствието на гърците, допълнително окуражавани и от гръцкия консул. Белег за това е инцидентът от 26.IX.1906 г., когато един полицай е пребит от няколко гърци в тяхната махала[64]. В. "Известник" коментира:"Не показва ли това, че гърците са още много далеч от вразумяване, а за да се постигне това, трябва да играе дървен господ"[65].

Тази случка дава и последния импулс на антигръцкото движение. Макар че на 25.IX.1906 г. започва процес срещу 118 души от "Български родолюбец", на следващия ден съдията Златан Драсов освобождава всички срещу подписите на двама видни варненци – Хамди бей, собственик на баня, и Анастас Гинев, съдружник във фирма "Братя Гиневи"[66]. По-късно, на 5.X.1906 г., съдът издава оправдателни присъди за всички в процеса. Оказали се на свобода, членовете на дружеството предвиждат нова окупация на църквите на 1.X.1906 г., но полицията следи за поведението им и успява да открие всички. Извършен е предварителен арест на инициаторите, който предотвратява акцията. С това на откритите антигръцки действия във Варна през 1906 г. е сложен край. На 9.X.1906 г. "Български родолюбец" провежда последното си събрание. Петър Драгулев си подава оставката заради слухове, че хора от комитета присвоявали от негово име пари от еснафите[67]. Оставката не е приета, но останалото без мотивация при непрекъснатите обструкции на властта дружество се саморазтурва няколко дни по-късно.

БЕЛЕЖКИ

1. Силянов, Христо. Освободителните борби на Македония. С., т.I, 1933 г., с. 211.
2. Свободен глас, № 2 от 9.IV.1905 г.
3. Пак там.
4. Силянов, Христо. Цит. съч., с. 238.
5. Пак там, с. 238.
6. Георгиев, Величко, Стайко Трифонов. История на българите 1878 – 1944 в документи. т. I. 1878 – 1912. Част първа. Възстановяване и развитие на българската държава. С., 1994 г.
7. Свободен глас, № 37 от 1.X.1905 г.
8. Свободен глас, № 2 от 21.I.1906 г.
9. Съвременни записки по антигръцкото движение в град Варна през 1906 и 1914 г., Христо Цанев, 17 л., Музей на Възраждането – Варна, спомагателен фонд/инв.№16 (машинопис – оригинал).
10. Свободен глас, № 10 от 18.III.1906 г.
11. Пак там.
12. Свободен глас, № 11 от 25.III.1906 г.
13. Съвременни записки по…, л. 2.
14. Пак там, л. 3.

15. Пак там, л. 3.
16. Пак там, л. 3.
17. Кръстева, Мариана. Гръцко-българската църковна разпра като явление в обществения живот на Варна. – Духовна култура, № 11 от 1995 г., с.16 – 27.
18. Пак там, с. 16 – 27.
19. Свободен глас, № 20 от 3.VI.1906 г.
20. Съвременни записки по…, л. 4.
21. Свободен глас, № 20 от 3.VI.1906 г.
22. Съвременни записки по…, л. 4.
23. Пак там, л. 5.
24. Свободен глас, № 22 от 17.VI.1906 г.
25. Пак там.
26. Свободен глас, № 23 от 24.VI.1906 г.
27. Съвременни записки по…, л. 6.
28. Кръстева, Мариана. Цит. съч., с. 16 – 27.
29. Съвременни записки по…, л. 6.
30. Свободен глас, № 25 от 8.VII.1906 г.
31. Съвременни записки по…, л. 7.
32. Пак там, л. 7.
33. Свободен глас, № 25 от 8.VII.1906 г.
34. Свободен глас, № 26 от 16.VII.1906 г.
35. Пак там.
36. Пак там.
37. Свободен глас, № 28 от 29.VII.1906 г.
38. Пак там.
39. Пак там.
40. Съвременни записки по…, л. 8.
41. Пак там, л. 9.
42. Георгиев, Величко, Стайко Трифонов. История на българите 1878 – 1944 в документи. т. I. 1878 – 1912. Част първа. Възстановяване и развитие на българската държава. С., 1994 г.
43. Пак там.
44. Съвременни записки по…, л. 10.
45. Стоянов, Петър. Стара Варна на границата между две столетия 1890 – 1912 г. Варна, 1995 г., с. 154.
46. Кръстева, Мариана. Цит. съч., с. 16 – 27.
47. Делирадев, Павел. Антигръцкото движение. С исторически очерк на гръцко-българските отношения. С., 1906 г., с. 76.
48. Свободен глас, № 28 от 29.VII.1906 г.
49. Силянов, Христо. Цит. съч., с. 245.
50. Пак там, с. 248.
51. Свободен глас, № 32 от 27.VIII.1906 г.
52. Свободен глас, № 33 от 3.IX.1906 г.
53. Стоянов, Петър. Цит. съч., с. 155.

54. Пак там, с. 155.
55. Пак там, с. 155.
56. Пак там, с. 155.
57. Кръстева, Мариана. Цит. съч., с. 16 – 27.
58. Свободен глас, № 34 от 10.IX.1906 г.
59. Свободен глас, № 27 от 22.VII.1906 г.
60. Пак там.
61. ДА – Варна, ф. 83 к, оп. 1, а.е. 74.
62. Съвременни записки по…, л. 12.
63. Известник, № 27 от 30.IX.1906 г.
64. Пак там.
65. Пак там.
66. Съвременни записки по…, л. 13.
67. Свободен глас, № 39 от 15.X.1906 г.

III

ОТЗВУК, РЕАКЦИИ И ПОСЛЕДИЦИ ОТ АНТИГРЪЦКОТО ДВИЖЕНИЕ

Антигръцкото движение предизвиква различен отзвук в чужбина. Непосредствено и най-дълбоко засегната се чувства Вселенската патриаршия. Юлските събития дават на патриарх Йоаким III (варненски митрополит от 1864 до 1874 г.) повод да предприеме ред стъпки за запазване на застрашените си права. Те се състоят главно в изпращането на протестни ноти и молби до Високата порта, до европейските посланици в Цариград и до княз Фердинанд. Най-важната от тях, "Мемоарът на Йоаким III" от 14.VIII.1906 г., представлява синтез на патриаршистките цели и обвинения.

В мемоара се прави защита на гръцките привилегии в България въз основа на клаузите на Берлинския договор и Органическия устав на Източна Румелия и се иска от Великите сили и Турция да "предпишат завръщането на гръцките бежанци в техните епархии в България и Източна Румелия и връщането на общините и имотите, които в едно грабителско изстъпление са им отнети"[1].

Прави впечатление, че патриаршията използва името на съществуващата вече само на книга бивша автономна област Източна Румелия. Пледоарията за правата на гърците по Берлинския договор завършва с отбелязване на тяхната вярност към българската държава, на която плащат данъците си и в чиято армия служат. В останалата си част мемоарът представлява сбор от клевети, лъжливи твърдения и изопачавания на истината.

Йоаким III отрича намесата на своите владици в гръцките зверства в Македония, макар че точно заради това турското правителство поисква отзоваването на девет македонски митрополити. Гръцкият митрополит на Драма Хризостомос е отзован даже по настояване на английското посолство. Самото андартско движение е представено като отговор на четите, които идват от България, за да изтребват гърците в Македония. Също така патриаршията отрича съществуването на свободно българско гражданство, което изживява дълбоко зверствата над българите в Турция и иска възмездие. За нея има само българско правителство, което организира избиване на гърци, палежи и грабежи.

Целият мемоар е пропит от толкова впечатляващо нагли лъжи, че той е отхвърлен от всички, за които е предназначен. Като отговор на мемоара българската общественост е запозната с някои образци на гръцката поезия и проза от 1904 – 1905 г., които са издадени в сборници и списания като "Елинизмос", излизащи със средства на Вселенската патриаршия:

О, македонски владици,
вий расоносни генерали,
кажете най-сетне на раите
в тази многострадална земя:
– Никой между вас
да не идва да вземе
светото причастие,
ако не е убил
поне един български разбойник.
И това да продължава,
докато не се избави страната
от това разбойническо племе.[2]

Друго подобно стихотворение е още по-директно:

– Отче, аз убих един човек…
– За това ще бъдеш вечно
преследван от Божието наказание!
– Но, отче мой, той беше българин.
– Простен си, сине мой,
още десет гледай да повалиш.[3]

Не само българската, но и европейската общественост е запозната с истината за гръцките деяния в Македония. Затова реакцията към антигръцкото движение в Европа е повече или по-малко положителна. То се възприема като законно възмездие за страданията на българите в Турция, причинени от андартите. Все пак не липсват и осъдителни оценки. Австро-унгарският и немският печат коментират, че "сега жестокостите се вършат не над, а от българите", но също така напомнят, че Великите сили са длъжни да вразумят "изродените потомци на Леонид и Алкивиад"[4]. Лондонският в. "Times" публикува протестното писмо на гръцкия посланик, но заедно с това подчертава, че "нахлуването на гръцките чети в Македония е най-голямото зло за тази и без това размирна област"[5]. В реч пред английския парламент един оратор заявява: "Аз няма да изброявам гръцките зверства в Македония, защото би станало нужда да се отстрани публиката и да се говори при закрити врати"[6]. Що се отнася до Русия тя все още е твърде заета с вътрешните си проблеми след революцията от 1905 г., но оценката на антигръцкото движение като цяло е положителна.

Антигръцките вълнения в България предизвикват нееднозначен отзвук в балканските страни. В Атина се организират протестни митинги и се отслужват панихиди за загиналите анхиалци. В печата българите се описват като изостанали варвари. На 2.VIII.1906 г. гръцкият министър на външните работи иска настойчиво от френския посланик Франция да спре кампанията против гърците в България[7]. "Министърът – пише с подчертана ирония френският дипломат в доклада си до Ке д`Орсе – … изглежда има повече за цел да отклони вниманието на Великите сили от изстъпленията, вършени от неговите сънародници в Македония, защото той не пропуска нито един случай да ни даде да разберем, че независимо от определената си вина никаква друга народност не е повече достойна за милостта и благоволението на Великите сили от гърците в Македония и България“[8]. Посланикът не може да приеме шовинистичните твърдения на гръцкия министър, че българският народ е “варварски” и че Великите сили изобщо не трябва да проявяват никакво уважение към него. Именно поради това той отказва да приеме кмета на Атина Меркурис, който иска да му предаде резолюцията на един от състоялите се антибългарски митинги[9]. Поради “липсата” на българско население в Гърция гърците решават след поредния митинг да излеят гнева си върху всичко българско в столицата. Малкото български магазини са унищожени. Шовинистите се опитват да превземат и българския параход “Борис”, акостирал в Пирея, но разбрал за намеренията им, капитанът отплава[10].

В Сърбия реакцията е изцяло прогръцка. Местните шовинисти отдавна са създали съвместен фронт с гърците срещу българщината в Македония и бленуват за обща сръбско-гръцка граница. Ето защо всички печатни издания защитават гърците от “българските зверства”[11]. Освен това сърбите отричат правото на свободните българи да се бунтуват против гръцките жестокости в Македония, понеже там “върлуват” и български чети[12]. В Румъния има силно положителен отзвук от събитията в България. Северната съседка на княжеството също изживява дни на силни антигръцки вълнения, но през 1905 г.

Разликата е, че румънското правителство провежда силно репресивна политика – въвежда строго законодателство за гърците, с което им вдига неколкократно данъците; много гърци са изселени, а тези, които отказват да се подчинят, са убити; насила се конфискуват имоти на богати гърци. Причина за антигръцкото движение в северната ни съседка е също гръцкото насилие в Македония, само че над влашкото население там. Затова румънският посланик в Австро-Унгария в изявление до местния печат твърди, че “най-опасен и отвратителен агент на панелинистичната пропаганда е гръцкото духовенство”, и добавя: “Навсякъде, където има гръцко владишко седалище в Македония, пазенето на реда трябва да се повери на консулите на Великите сили”[13].

Дори и Турция заема неутрална позиция. На молбите и мемоарите на Вселенската патриаршия тя да се намеси в България главният секретар на султана Таксим паша отговаря, че българите провеждат законна самоотбрана срещу гръцките насилия в Македония[14]. Самият велик везир Ферид паша отказва да се срещне с патриарх Йоаким III и игнорира каквато и да е подкрепа на исканията му. В крайна сметка събитията в България не довеждат до неблагоприятни външнополитически последици за княжеството. Знаейки, че една официална намеса в София би предизвикала от българска страна обратни оплаквания и искания, които още повече биха усложнили положението, правителствата на Великите сили си налагат въздържание.

От своя страна българското правителство избягва всичко, с което би могло да задълбочи конфликта. То не се вслушва в исканията на народа и не прибягва до законни репресии против живеещите в България гърци, нито скъсва дипломатическите си отношения с гръцкото кралство. Освен това се провежда и силна кампания сред международната общност, с която българската държава окончателно печели на своя страна всички наблюдатели на конфликта. Но същевременно правителството в София не възвръща на гърцизма онова положение, което той губи по време на движението от 1906 г.

През 1906 г. населението на България от гръцки произход възлиза на почти 70 000 души. То разполага с всички права, предвидени от българската Конституция, и се развива изключително динамично. След освобождението на България гърците избират свои представители в парламента, като в Народното събрание от 1887 до 1901 г. имат избрани общо около 17 депутати[15]. Те имат също така окръжни управители, общински съветници и кметове, както и държавни чиновници във всички ведомства. През 1896 г. на държавна служба са 126 гърци, от които най-много, 40 души, в Министерството на вътрешните работи, главно лекари, и 27 души в Министерството на войната[16].

Гърците упражняват безпрепятствено всички професии из цялата страна, нещо повече, те са част от търговско-промишления елит на България. В промишлеността се ползват от всички привилегии по Закона за насърчение на местната индустрия, в търговията притежават някои от най-крупните предприятия, получават различни концесии и т.н.

В църковно отношение гърците са организирани в пет епархии с титулярни митрополити (Варна, Анхиало, Созопол, Месемврия, Пловдив), назначавани от Цариградската патриаршия и упражняващи надзор над изборните учреждения, които управляват църковните и училищните дела. 70 000 гърци притежават в България 125 църкви и манастири, а 2 900 000 българи през 1906 г. едва 1883, т.е. като качествено съотношение три пъти по-малко. Това са стари църкви, построени с общи средства тогава, когато гърци и българи още не са разделени в църковно отношение. След 1878 г. българската власт ги оставя в гръцки ръце.

Гърците поддържат свои частни училища със своя учебна програма, с учебници, печатани в Гърция, както и с учители, назначавани от гръцките вероизповедни общини. В този смисъл гърците в България стоят много по-високо от своите сънародници в Гърция: на 100 гърци в България се падат 6 – 8 ученици, а в Гърция 3 – 7[17]. Освен това гърците у нас се радват на пълна свобода да образуват благотворителни, ученолюбиви и взаимоспомагателни дружества, да издават свои вестници, да бъдат посещавани от театрални трупи от Цариград, от Гърция и т.н.

Гръцкото малцинство, особено по-състоятелните и издигнатите слоеве, не цени достатъчно тези извънредно благоприятни за материален и духовен напредък условия. Хиляди гърци заменят българското си поданство с гръцко, подкрепят с пари андартските банди, даже се включват в тях и се поддават на нелоялните противобългарски подстрекателства на гръцките консули и фенерските владици. Поради това те се превръщат в мишена на антигръцкото движение в България. То възниква най-напред спонтанно, като реакция на гръцките зверства в Македония, и едва впоследствие се създава организация за централизиране на действията. То показва на гръцкото правителство и Вселенската патриаршия, че българите в княжеството могат да прибегнат до мерки, които да ограничат правата на гърците в България. Трябва да се подчертае, че въпреки продължилото няколко месеца напрежение, физическите сблъсъци и жертвите са минимални (във Варна няма нито една жертва), докато жертвите на андартите са хиляди. Така че българите тук проявяват толерантност и самите организатори правят всичко, за да не допуснат насилие.

В заключение може да се каже, че антигръцкото движение изцяло разбива културно-просветната организация на гръцкото малцинство. Смачкано е и господарското поведение на мнозина гърци, които вече трябва да се съобразяват с българската държавна уредба, да учат и говорят български на обществени места. Връзката между българските гърци и патриаршията в Цариград е скъсана. Множество гръцки първенци се изселват и гръцката маса се лишава от най-енергичните и най-предани на елинската национална идея водачи.

Според съвместната статистика на Министерството на вътрешните работи и на Министерството на външните работи и изповеданията от 1.VIII.1906 г. до 1.VI.1907 г. от България се изселват 10 200 гърци. По-голямата част от тях, 6595 души, се изселват нелегално и статистиката отбелязва този факт[18].

ОКРЪГ	ОКОЛИЯ	ЛЕГАЛНО	НЕЛЕГАЛНО
Бургаски	Анхиалска	1002	770
	Айтоска	448	138
	Бургаска	191	405
	Карнобатска	7	25
	Казанлъшка	2	4406
	Ямболска	4	12
Варненски	Варненска градска	67	неустановен
	Варненска селска	140	8
	Балчишка	11	7
Пловдивски	Пловдивска градска	92	620
	Станимашка	1610	170
	Пещерска	4	–
Старозагорски	Хасковска	4	7
	Харманлийска	–	16
	Старозагорска	–	9
Софийски	гр. София	18	2
	ВСИЧКО:	3605	6595
			ОБЩО: 10 200

Голямото число на изселниците от Казанлъшка околия се дължи на това, че там са настанени повечето от анхиалските гърци след опожаряването на града им. Практически всички смесени райони, населени от българи и гърци, са засегнати от изселническото движение. Изключение правят само Кавакли (Тополовград), Казълагач (Елхово) и селата около тях. Изселването на гърците продължава и през следващите години. Преброяването през 1910 г. отчита 47 935 гърци в България, което показва, че за пет години те са намалели с повече от 20 000 души, или с 34 %. Постепенно гърците се превръщат в незначително и почти маргинално малцинство за мащабите на българската държава, тъй като изселническият процес продължава и през следващите години, а и защото много гъркомани започват да се връщат към българските си корени.

Голяма част от гърчеещите се българи окончателно скъсват с гъркоманията и се връщат към българския си корен. Отслабен е гръцкият дух в обществения и културния живот на Варна и с това българското възраждане в този град завършва напълно. Най-непримиримите гърци и гъркомани се изселват и отслабват гръцкото присъствие тук. С това до известна степен се разрешава един немаловажен от българско държавно гледище проблем. С оглед обаче на подбудата, която му дава нравственият и идеен подтик, антигръцкото движение не постига желаната цел. Андартската акция с лозунга "Вулгарос нами мини" ("Българин да не остане") в Македония продължава със същата кръвожадност.

Антигръцкото движение във Варна оставя у съвременниците усещането за недовършеност. Гърците в града продължават да държат четири църкви, макар броят им прогресивно да намалява. До 22.X.1906 г. около 600 гърци се изселват от Варна и Варненско[19] и в. "Свободен глас" доволно констатира, че "заедно с изселването на турците от Делиормана България ще се поочисти от тези размирни елементи"[20]. Емиграцията на гърците има и един отрицателен ефект. Със заминаването на много гръцки търговци българските бакали внезапно се лишават от конкуренция и се възползват, като вдигат цените[21]. На всичко отгоре те продължават според вестника да ползват гръцки и турски език при продажбите си[22].

Гръцкият език е толкова дълбоко вкоренен у търговците, макар че са българи, че със заповед № 471 от 6.VII.1909 г. кмета Иван Церов изрично нарежда търговията да се осъществява само на български език. През 1910 г. гръцкото население на Варна е 3561 души[23]. От тях 47 души посочват, че техният майчин език е българският. Това говори, че все още гърчеенето на известна част от българите в града не е напълно преодоляно. Ако през 1906 г. гърците представляват 13,98 % от общия брой на варненци (т.е. 5234 души), то само четири години по-късно та са едва 8,59 %, при това в голямата си част едва второ или трето поколение елинизирани българи. Ясно свидетелство за това е известието за панихидата, която варненските гърци организират на 1.XII.1913 г. в памет на падналите в Балканските войни техни сънародници. Това са 58 души, от които само 10 са с гръцки фамилии. Сред имената на останалите се срещат и чисто български, като Руси, Радул, Велико, а от фамилиите не липсват куриози, като братята Александър и Теохари Шишманови[24].

Смутната 1913 г. провокира последните антигръцки вълнения в града. През 1913 г. Варна отново посреща големи групи бежанци и общината излиза с апел за подпомагането им. Забелязва се и повтаряне на мерките от 1906 г. и 1909 г. Със заповеди от 1 и 7.XI.1913 г. се забранява използването на друг език, освен официалния български, при търговия[25]. А срещу заплаха от глоба и уволнение чиновниците от кметството първи са задължени да не си служат по време на работа с друг език освен българския[26]. Периодичното повторение на едни и същи мерки показва колко трудно е било да се изкорени влиянието на гърцизма във Варна, макар че градът през 1913 г. вече е с над 70 % българско население. През месец декември 1913 г. стават големи митинги срещу “злодеянията в Сръбска и Гръцка Македония”[27]. През месец май 1914 г. е отправен и протест на дипломатическо равнище от българска страна срещу терора над българите в Македония, като гръцкото правителство е предупредено за засилващото се народно вълнение срещу гърците в България[28].

В реда и в духа на тази хроника се появяват открити призиви: “Вместо да търпим да се излагаме като народ, който не уважава себе си, трябва в отговор да бъде дадена заповед от надлежната компетентна власт да се тури ключ на всички гръцки църкви в България”[29]. Събитията във Варна не дочакват подобна заповед.

След поражението на България в Междусъюзническата война варненските гърци отново връщат самочувствието си. На 21.V.1914 г., организирани от гръцкия консул, те решават да честват най-тържествено с молебен в църквата “Св. Атанас” именния ден на гръцкия крал Константин, известен българомразец[30]. Цяла седмица преди това храмът е окичен с гръцки знамена, а на входа се веят два огромни четириметрови флага. Всичко това извънредно много дразни българите, които с изненада научават, че за тържеството са поканени гърци от цяла България, от гръцкото посолство в София и всички чужди консули във Варна, а от българските официални лица покана е получил само окръжният управител, и то “от желание да го унижат пред гостите”[31].

“Издевателствата на гърците”[32] за пореден път възмущават българите. На 21.V.1914 г. рано сутринта бившите членове на “Български родолюбец” събират хиляди хора пред “Св. Атанас”, която е превзета, а гръцките знамена са свалени и унищожени, като са заменени от също толкова големи български[33]. Камбаните на църквата бият тържествено и събират допълнителни множества от българи, които под водачеството на бившите родолюбци завземат и другите три гръцки църкви – “Св. Параскева”, “Св. Богородица” и “Св. Георги”. Завзета е и сградата на гръцката митрополия. Веднага са съставени временни настоятелства, които извършват описи на цялото завзето имущество и го предават на българския митрополит Симеон. В хода на тези събития окръжният управител Дамян Перелингов (самият той бивш деец на “Български родолюбец”) посещава водачите на акцията, но се задоволява само с молба да се опази редът и да се избягват сблъсъци с гърците[34]. Никой във Варна обаче няма намерение да връща отнетите имоти и църкви на гърците. Още в края на май 1914 г. митрополит Симеон пише: "… отсетне наредих да се направи едноцърквие… в чест на Св. Богородица…"[35]. Варненската гръцка митрополия е унищожена окончателно и завинаги. Елинизмът във Варна и Варненско е напълно победен.

За тези събития лаконичен е Фотиос Гунаропулос: "… от 1914 г. гръцка вероизповедна община във Варна не съществува, защото църквите бяха превзети, училищата затворени. Нямаше нито попове, нито демогерондия"[36]. В края на същата година Ф. Гунаропулос – последният старейшина на демогерондията, напуска Варна.

БЕЛЕЖКИ

1. Силянов, Христо. Освободителните борби на Македония. С., т. I, 1933 г., с. 246.
2. Пак там, с. 250.
3. Пак там, с. 250.
4. Пак там, с. 251.
5. Пак там, с. 251.
6. Пак там, с. 251.
7. Дамянов, Симеон. България във френската политика 1878 – 1918 г. С., 1992 г., с. 257.
8. Пак там, с. 257.
9. Пак там, с. 257.
10. Силянов, Христо. Цит. съч., с. 252.
11. Пак там, с. 252.
12. Пак там, с. 252.
13. Пак там, с. 253.
14. Пак там, с. 253.
15. Пак там, с. 254.
16. Пак там, с. 254.
17. Пак там, с. 255.
18. Георгиев, Величко, Стайко Трифонов. История на българите 1878 – 1944 в документи. т. I. 1878 – 1912. Част първа. Възстановяване и развитие на българската държава. С., 1994 г.
19. Свободен глас, № 40 от 22.X.1906 г.
20. Пак там.
21. Свободен глас, № 41 от 29.X.1906 г.
22. Пак там.
23. Резултати от преброяване на населението в Царство България през

1910 г. С., 1920 г.

24. ДА – Варна, ф. 83 к, оп. 1, а.е. 52.
25. Варненски общински вестник, № 7438 от 4.XII.1913 г.
26. Пак там.
27. Кръстева, Мариана. Гръцко-българската църковна разпра като явление в обществения живот на Варна – Духовна култура, №11 от 1995 г., с. 16 – 27.
28. Пак там, с. 16 – 27.
29. Варненски новини, № 21 от 17.V.1914 г.
30. Съвременни записки по антигръцкото движение в град Варна през 1906 и 1914 г., Христо Цанев, 17 л., Музей на Възраждането – Варна, спомагателен фонд/инв.№16 (машинопис – оригинал).
31. Пак там, л. 15.
32. Пак там, л. 16.
33. Пак там, л. 16.
34. Пак там, л. 17.
35. Кръстева, Мариана. Цит. съч., с. 16 – 27.
36. ДА – Варна, ф. 91 к, а.е. 49, л. 72.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изложените дотук факти дават основание да бъдат направени някои по-общи изводи.

Гърците са доминирали количествено като етнос само в пет града – Анхиало (Поморие), Месемврия (Несебър), Кавакли (Тополовград), Станимака (Асеновград) и Созопол. Културното им влияние обаче далеч надхвърля рамките и възможностите, обективно съществуващи или наложени от тях. Това се дължи на забавените възрожденски процеси в един град като Варна, което води до почти неограничена гъркомания сред най-широки слоеве на българското общество. Гъркоманията води до цялостна подмяна на езика и културата на българите, особено на тези от тях, чието самосъзнание е по-скоро регионално, отколкото национално. Това ги превръща не просто в гърци, а във фанатични гръцки шовинисти. Именно тези “модерни еничари”, които съставляват почти 90 % от броя на българските гърци, са в основата на всички антибългарски провокации. Ето защо е трудно да се говори за българо-гръцки сблъсъци и антагонизъм, а за конфликт между гъркомани и българи.

Българската държава остава като цяло толерантна към гърците въпреки някои частични опити и полумерки за ограничаване на тяхното влияние. Акциите на отделни окръжни управители, подкрепени в повечето случаи и от местните българи, остават изолирани и без поддръжка от централната власт. Всичко това създава у гърците чувство за недосегаемост не само заради защитата, оказвана им от княжеското правителство, но и от протекцията, международно гарантирана от Берлинския договор. Така у българите се затвърждава убеждението, че те сами трябва да се справят с гъркоманите. Този извод води до антигръцкото движение от 1906 г. Андартските кланета в Македония и по-специално в с. Загоричани са само повод за началото на отдавна тлеещото недоволство към гърците. Антигръцкото движение възниква спонтанно и е най-ярката проява на българския национализъм в модерната българска държава.

Гръцко-българските сблъсъци от 1906 г. са единственият случай в българската история на етническо противопоставяне, провокирано “отдолу”. Те не са предизвикани от българската държавна политика, а са пряко следствие от неразрешимите противоречия в позициите на елинизма и българщината в княжеството. Българската държава няма почти никаква роля в гръцки говорещата част на варненското общество. Варненските гърци са принудени да търпят българите, с които живеят заедно, но никога не се примиряват с това. Обидните провокации с разкъсването на български трибагреници, появата на публични места с гръцки военни униформи (останали от службата в гръцката армия), веенето на гръцки знамена по българските празници, пренебрежението към българския език и култура и т.н. имат за цел да демонстрират гръцкото превъзходство и самостоятелност.

Вместо заключение може да се обобщи следното. Елинизмът и сложните българо-гръцки отношения във Варна предизвикват появата на един нов, но много важен аспект на българския национален въпрос – проблемът с гръцкото малцинство и гъркоманията. Гърчеенето ерозира българщината и увеличава броя на българските гърци. На тази основа по-късно Гърция формулира определени, макар и минимални претенции към България. Гърцизмът затормозява развитието на варненската българска общност по същия начин, по който се стреми да смачка и асимилира българите в Македония и Тракия. Гърците във Варна се превръщат в изкуствена пречка за консолидацията на българите тук, особено при незавършеното Възраждане в морския град.

Днес гъркоманията в черноморските селища отново се усеща. Поради ред причини, най-вече икономически, някои от потомците на някогашните български бежанци от Македония и Тракия започват да се самоопределят като гърци само защото родните места на прадедите им са в днешна Гърция. Парадоксалното е, че в повечето случаи това са наследници на хора, прокудени именно от гърците. С помощта на субсидии, отпускани от гръцката държава, се създават гръцки клубове, българо-гръцки дружества, неделни гръцки училища, организират се курсове по гръцки, безплатни екскурзии до Гърция и т. н. Така гърцизмът в българските земи отново бавно започва да възстановява своето присъствие и влияние.

Все пак съвременното гъркоманство няма реална тежест в нашето общество и конкретно във Варна единственият белег за някогашното гръцко присъствие тук е анахроничното и нелепо име Гръцка махала, с което е известна най-красивата част от морската столица – Стария град.

БИБЛИОГРАФИЯ

I. ИЗТОЧНИЦИ

1. Непубликувани документи и материали

Държавен архив във Варна (ДА – Варна)

1. Фонд 3 к – Окръжен управителен съвет
2. Фонд 83 к – Гръцка митрополия
3. Фонд 91 к – Българска митрополия

Архив на Музея на Възраждането и на националноосвободителните борби във Варна

1. Съвременни записки по антигръцкото движение в град Варна през 1906 и 1914 г., Христо Цанев, 17 л., Музей на Възраждането – Варна, спомагателен фонд/инв.№16 (машинопис – оригинал).

2. Публикувани документи и материали

1. Георгиев, Величко, Стайко Трифонов. История на българите 1878 – 1944 в документи. Том I. 1878 – 1912. Част първа. Възстановяване и развитие на българската държава. С., 1994 г.
2. Окончателни резултати от преброяване на населението на 1.I.1881 г. С., 1890 г.
3. Резултати от преброяване на населението в Северна и Южна България на 1.I.1888 г. С., 1888 г.
4. Резултати от преброяване на населението на 1.I.1893 г. С.,1893 г.
5. Резултати от преброяване на населението на 1.I.1901 г. С., 1905 г.
6. Резултати от преброяване на населението в Царство България на 31.XII.1905 г. С., 1910 г.
7. Резултати от преброяване на населението в Царство България през 1910 г. С., 1920 г.

3. Периодичен печат

1. в. “Българин” (1879 – 1884 г.)
2. в. “Варненска поща” (1919 – 1944 г.)
3. в. “Варненски вестник” (1880 г.)
4. в. “Варненски вестник на вестниците” (1923 – 1934 г.)
5. в. “Варненски новини” (1911 – 1916 г.)
6. в. “Варненски общински вестник” (1888 – 1941 г.)
7. в. “Зорница” (1878 – 1880 г.)
8. в. “Известник” (1904 – 1909 г.)
9. в. “Свобода” (1869 – 1872 г.)
10. в. “Свободен глас” (1905 – 1908 г.)

4. Мемоари

1. Иречек, Константин. Български дневник. т. I, С., 1995 г.
2. Иречек, Константин. Пътувания по България. С.,1974 г.
3. Кабакчиев, Стефан. Спомени за град Варна от времето на Кримската война (1853 – 1856). С., 1910 г.
4. Лечев, Д. Диньо Божков за митрополит Симеон Варненски и Преславски. – ИДА, № 65 от 1993 г., с. 324.
5. Страшимиров, Антон. Съчинения. т. II, С., 1962 г.

II ЛИТЕРАТУРА

1. Дамянов, Симеон. България във френската политика 1878 – 1918 г. С., 1992 г.
2. Делирадев, Павел. Антигръцкото движение. С исторически очерк на гръцко-българските отношения. С., 1906 г.
3. Денчев, Борислав. Варна след Освобождението. Едно закъсняло възраждане на българщината. С., 1998 г.
4. Кръстева, Мариана. Гръцко-българската църковна разпра като явление в обществения живот на Варна – Духовна култура, №11 от 1995 г., с. 16 – 27.
5. Манов, Атанас. Потеклото на гагаузите и техните обичаи и нрави. Варна, 1938 г.
6. Милетич, Любомир. Старото българско население в Североизточна България. С., 1902 г.
7. Назърска, Жоржета. Българската държава и нейните малцинства 1879 – 1885 г. С., 1999 г.
8. Ников, Петър. Българското възраждане във Варна и Варненско. С., 1934 г.
9. Силянов, Христо. Освободителните борби на Македония. С., т. I, 1933 г.
10. Стоянов, Петър. Стара Варна на границата между две столетия 1890 – 1912. Варна, 1995 г.
11. Тонев, Велко. Българското черноморие през Възраждането. С., 1995 г.

РЕЗЮМЕ

Между 1878 г. и 1906 г. броят на гърците е стабилен, като се колебае между 60 000 и 65 000, или 3,5 % от населението на България. Те са концентрирани главно по Черноморието, в Пловдив и Пловдивско, Елхово и Тополовград. Гърците тогава представляват изключително дейна търговска прослойка, формираща местните елити в градовете и селата, където живее. Сред тях обаче се развиват силни антибългарски процеси, поощрявани и подпомагани от Кралство Гърция и Вселенската патриаршия. Освен това големи български маси се поддават на гърчеене, което постоянно увеличава броя на гърците и създава опасност от ерозия на българския етнос в гореспоменатите области.

Отношенията между българи и гърци са извънредно обтегнати, между 1878 и 1906 г. нерядко се стига и до въоръжени сблъсъци. Кризисната година е 1906 г. Тогава като реакция срещу изтреблението на българите в Македония от гръцки чети и като следствие от множеството националистически провокации на гърците във Варна и Пловдив започва общонационално антигръцко движение. Това е единственият случай в модерната българска история, когато има открит спонтанно възникнал етнически конфликт, обхванал цялата страна. От май до септември 1906 г. България е сцена на въоръжени сблъсъци между българи и гърци, икономически бойкот на гръцките стоки и магазини и тотално разделение и антагонизъм в обществото.

Дори и войската не успява да предотврати опожаряването на Поморие и уличните престрелки в Пловдив и Созопол. Като следствие на всичко това започва постепенно изселване на гърците, станало особено активно след 1913 г. (Втората балканска война). Броят на гърците прогресивно намалява и по линия на други процеси. След антигръцкото движение не само гъркоманите, но и част от гърците (по произход също гъркомани) се връщат към българския си корен, а останалите са изселени в Гърция през двадесетте години на XX век по силата на спогодбата Моллов - Кафандарис. До 1944 г. в България практически не остават гърци.

След 1944 г. в България се заселват много гръцки бежанци от Гръцката гражданска война (1945 – 1949 г.). Гръцките бежанци обаче се заселват предимно в София. Преброяването от 1992 г. регистрира 4930 гърци в България, или 0,05% от населението, като тенденцията е броят им да намалява, защото след 1990 г. те постепенно се завръщат в Гърция. Това се потвърждава от данните на следващото преброяване от 2001 г. Според него гърците са 3408 души, разпределени по области както следва: 1157 в София, 766 в Пловдив, 223 във Варна, 190 в Ст. Загора, 138 в Сливен, 130 в Плевен, 125 в Бургас, а останалите са разпръснати из другите областни центрове. Общо 0,04 % е делът на гърците сред българското население, като не трябва да се забравя, че всъщност техният брой е още по-малък, тъй като преброяването отчита и присъствието на един немалък брой студенти от Гърция в българските университети.

The Anti-Greek Movement in Varna

Kostadin Kostadinov

The text explores the Bulgarian-Greek antagonism in Varna and its surroundings during the mid nineteenth to early twentieth century. Such study is to be admired not only as it explains the origin, development and manifestation of the antagonism between the two alienated communities, capturing the complicated intricacies between them, but also because it touches on a still relatively unexplored aspect of modern Bulgarian and Balkan history.

Major questions addressed in the study are how interaction between Greeks and Bulgarians influenced crystallization of national stereotypes and perception of 'the other', how this affected ethnic balance and ethnic animosity between the two communities in Varna. To find answers, the author has undertaken extensive research in the State Archives-Varna, the Archives of the Regional Museum of National Awakening, relying on biographical notes, memoirs, diplomatic archives and local and national periodicals' archives. To this should be added the consulted scholarship on the emergence of Hellenism in Varna, the international reaction to the Anti-Greek movement, on the antagonism between Greeks and Bulgarians by Bulgarian, Greek and foreign authors. However, studies on the Anti-Greek Movement in Bulgaria in 1906 were not found during the preliminary research and the current study was inspired by the need to fill that gap.

The study comprises of three chapters. The first one deals with the Greeks in Varna and the region and looks at the beginning and development of the Greek-Bulgarian antagonism. The second chapter explores the Anti-Greek movement of 1906, going into details of its origins, conflicts and outcomes. The third section summarizes the impact and consequences of the movement, as well the international and home reactions to its outcomes.

Interactions between Christian people in the Ottoman Empire during the nineteenth century and within modern Balkan nation states are marked by violent interethnic conflicts, triggered by the emerging potent Balkan nationalisms. The geographic location facilitates Varna's emergence as a Black Sea polis with a quite peculiar, nearly exterritorial buffer zone between Bulgarians and Greeks in their national consolidation processes and aspiration for ethnic, economic and cultural domination over the region. For decades to come the Bulgarian Sea capital would inevitably become the arena where different projections of Bulgarian-Greek relations, would always have regional repercussions, regardless of their territorial origin.

The Russo-Turkish War of 1877-1878 results in the Bulgarian liberation from the Ottoman domination and establishment of a modern Bulgarian state. Berlin Treaty fails to solve the Bulgarian national question and even after the Unification between the Bulgarian principality and Eastern Rumelia in 1885, masses of Bulgarian population remain in neighbouring countries. At the same time on the territory of the newly-liberated Bulgarian state still remain compact masses of other ethnic populations as a legacy of the multicultural Ottoman Empire. Most notable in terms of numbers are the Turks and in terms of economic development, wealth and influence, the Greeks. Greeks in Bulgaria were mostly concentrated in three areas, the largest group in the towns along the Black Sea coast, another in the region of Plovdiv and Asenovgrad and a smaller concentration in the region of Topolovgrad and Elhovo. Most of them are not really Greek, but so-called "Grecomans", namely Hellenized and Greek-leaning Bulgarian population. They were coerced in the Greek national orbit due to the propaganda of the Constantinople Patriarchate, helped by the solid financial status of the Greek community sponsoring Greek schools, events, lectures, etc. Furthermore, the Greek community was characterized by a large degree of local and religious autonomy during both Ottoman and early Bulgarian state due to the institutions of the Patriarchate with its own Archbishops and the self-organized "obshtina" (governance). Greek autonomy in Varna was further facilitated by the city's specific location facing sea and sea trade, much more than its hinterland, surrounded by large non-Bulgarian communities and its much later and marginal exposure to the processes of national awakening compared to other regions deep inside the Bulgarian ethnic territory. Such factors contribute to the formation in Varna of healthy Greek elite of bankers, merchants and industrialists. Those elite would later dominate and set the rules of the city's cultural, economic and social development. At the same time Varna Greeks are indoctrinated with strong anti-Bulgarian sentiments and a total feeling of superiority over Bulgarians by the Pan-Hellenism propagators, such as the Constantinople Patriarchate and the dense network of Greek schools, sponsored by the independent Greek Kingdom. Even after Bulgaria's liberation of 1878 Varna Greeks still dream of "Hellenic-Varna Kingdom", some kind of a city state within the Bulgarian territory. Although this remains an unfulfilled dream, de facto the Greek community remains nearly independent from the institutions of the modern Bulgarian state.

In spite of the fact Bulgarian authorities are aware of the Greek faction's dominance in Varna they hardly manage to formulate policies to integrate that faction in the country's social, economic and political life. Reasons for that are twofold: Greeks have secured many privileges by the Berlin Treaty that guaranteed the autonomy of the Patriarchate's bishoprics in Bulgaria and granted many other rights to the community. Another reason is the state's lack of clear and methodologically followed policy towards the Greek community. Different governments have used the status quo to suit their interest, without noting the long term consequences of such actions. To this should be added that the passive position of the Bulgarian government is explained by its reluctance to compromise its relations with neighbouring countries in the complicated international environment at the time. However, despite such factors with a number of administrative measures, the government managed to reduce the Greek influence among the Gagauz community and in the villages around Varna, to liquidate part of the Greek schools and self-organized governance.

The Greek factor in Varna suffered a humiliating defeat during the powerful overarching anti-Greek movement in Bulgaria in 1906. It broke out spontaneously and quickly captured the whole population, resulting in series of organized acts against Hellenism and Grecomans all over the country. Such acts brought parts of the country on the brink of a civil war and led to a reassessment of the state's policies towards the Greek factor. After 1906, domination of the Greeks in Varna was severely compromised and the Greek factor would never again play dominant role in the city's life.

The author has formulated the following conclusions- Greeks were the dominant ethnic group in only five cities and namely, Anhialo (Pomorie), Messembria (Nessebar), Kavakli (Topolovgrad), Stanimaka (Asenovgrad) and Sozopol. Greeks' cultural and economic influence was far more intense than their number would suggest. This was because the process of national awakening in Varna came too late and was rather slow thus allowing for the unlimited spread of Grecomania among all groups of Bulgarian society. The affected Bulgarians underwent a complete change of language and culture, especially the ones who tended to identity on local, rather than on national level. As a result they became not simply Greeks, but fanatic Greek chauvinists. These 'modern Janissaries' made up to 90% of the Bulgarian Greeks so they played the major role in all anti-Bulgarian activities. In fact, the conflict was not a Bulgarian-Greek antagonism, but rather a Bulgarian-Grecoman one.

Although the Bulgarian state succeeded partially in limiting the Greeks' influence, it remained generally tolerant towards them. The actions of local mayors generally received little support from the government, thus remaining isolated. The protection of Greeks both by the Knyaz and as a result of the Berlin Treaty gave them unjustified confidence and created a feeling that they were above the law of the Bulgarian state. As a result, Bulgarians came to think of direct local action as the only way of coping with the Grecomans. This triggered the anti-Greek movement of 1906. The mass murders of Bulgarians in Aegean Macedonia (village of Zagorichane in particular) were simply the catalyst that gave rise to the movement. It began spontaneously and was the biggest manifestation of Bulgarian nationalism after 1878. The collision of 1906 is the solitary example in Bulgarian history of an ethnic conflict provoked 'from below'. The Bulgarian Government did not virtually have any impact on the Greek speaking population of Varna. Yet, the Greeks of Varna were obliged to stay on good terms with the Bulgarians, but they never conformed. The offensive public desecration of the Bulgarian flag, the demonstrative wearing of Greek uniforms, the manifestation of Greek flags on Bulgarian holidays, the disrespect towards the Bulgarian language and culture were all aiming at demonstration of the Greek feeling of superiority and lack of loyalty towards the state.

The Hellenism propaganda and the complicated Greek-Bulgarian relations in Varna were the reason for a new aspect of the Bulgarian national question to crystallize, namely the problem with the Greek minority and the Grecomania. The popular tendency among certain Bulgarians to identify as Greeks was detrimental to Bulgarian culture and national consciousness. Based on this, Greece later formulated demands towards the Bulgarian state. The Hellenism slowed down the development of the Bulgarian community in Varna, just as it did in Aegean Macedonia and Thrace. The Greeks in Varna laid a significant obstacle before Bulgarians on their path to consolidation and prosperity, especially if the unfinished process of National Awakening is taken into account.

Nowadays, it looks as if Grecomania is reborn in some towns and villages along the Bulgarian coastline. For many reasons (predominantly economic ones) some of the descendants of the Bulgarian refugees from Aegean Macedonia and Thrace now start to identify themselves as Greeks, simply because their ancestors originated from those historically Bulgarian-populated territories, today in Greece. It is by any means a paradox that their predecessors were actually expelled by the Greeks. Greek clubs, Bulgarian-Greek organizations, Greek Sunday schools are being created, Greek language courses and free excursions to Greece are offered with the solid financial support of the Greek Government. Thus, the author concludes, it would not be an overstatement that Hellenism in Bulgaria is gradually being reborn from the ashes and gaining momentum again.

Review by Blagoy Klimov-PhD Politics (Balkan Foreign Policies), University of Sheffield, UK

Костадин Костадинов

Антигръцкото движение във Варна

Редактор: Детелина Димитрова
Предпечатна подготовка: Симеон Николов

Снимката на корицата е предоставена с любезното съдействие
на Ламбрин Сотиров

Фондация ВМРО
ISBN 978-954-92064-3-2

Варна
2009 г.

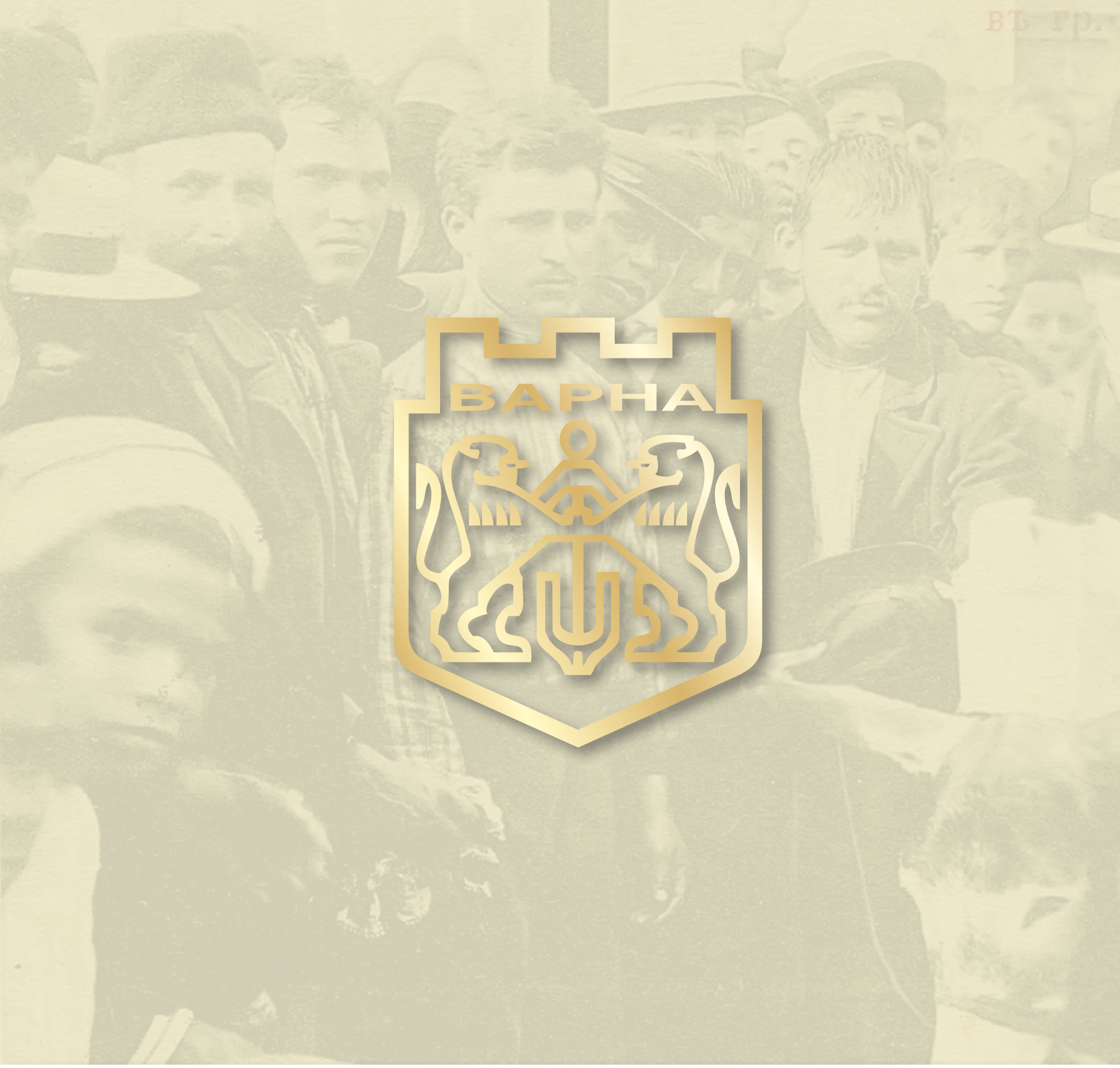
ВАРНА